

L'ENEIDA DE VIRGILI

Curs 2006-2007 (Q1)

Dra. Esperança **BORRELL** i **VIDAL**

Retrat de Virgili

Detall del Parnàs a l'obra *Stanza della Segnatura* (any 1511)

Rafaella Sanzio
(1483-1520)

ÍNDEX

	PÀGINA
PLA DOCENT	3
ANTOLOGIA	
1. Traició de Sinó (Verg. <i>Aen.</i> 2, 250-267)	9
2. Aparició en somnis d'Hèctor (Verg. <i>Aen.</i> 2, 268-317)	11
3. L'assemblea de déus (Verg. <i>Aen.</i> 10, 1-117)	15
4. Mort de Camil·la (Verg. <i>Aen.</i> 11, 751-867)	25
ANNEXOS	
I. Característiques de la llengua de Virgili	41
II. Figures estilístiques	55
III. Nocions de prosòdia i mètrica llatines	63
IV. Pràctica de mètrica dactílica	73
V. Quantitats prosòdiques	79
VI. Bibliografia complementària	93

1

TRAICIÓ DE SINÓ (Verg. *Aen.* 2, 250-267)

250 Vertitur interea caelum et ruit oceano nox
inuoluens umbra magna terramque polumque
Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucri
conticuere; sopor fessos complectitur artus.
et iam Argiua phalanx instructis nauibus ibat
255 a Tenedo tacitae per amica silentia lunae
litora nota petens, flammam cum regia puppis
extulerat fatisque deum defensus iniquis
inclusos utero Danaos et pinea furtim
laxat claustra Sinon. illos patefactus ad auras
260 reddit equus laetique cauo se robore promunt
Thessandrus Sthenelusque duces et dirus Vlixes,
demissum lapsi per funem, Acamasque Thoasque
Pelidesque Neoptolemus primusque Machaon
et Menelaus et ipse doli fabricator Epeos.
265 inuadunt urbem somno uinoque sepultam;
caeduntur uigiles portisque patentibus omnis
accipiunt socios atque agmina conscia iungunt.

Notes

250 i 267 el primer i l'últim vers de l'escena presenten la mateixa estructura (DDSD) • **250** *uertitur interea caelum*: ennianisme (*ann.* 205 Vahlen) | *uertitur... ruit*: els antics creien que l'esfera celeste feia cada dia una volta completa d'orient a occident | *oceano*: abl. de procedència, atès que la nit sorgeix de l'oceà quan el sol s'amaga a les seves aigües | *oceano nox*: cacofonia • **251** vers de ritme lent (SSSS) que imita la pesadesa de la nit • **251-253** *-que... -que... -que*: polisíndeton | *polum*: manlleu del grec i poeticisme [= *caelum*] | *Myrmidonum*: gen. subjectiu; sinèctoque [= *Graecorum*]; recordeu que els mirmidons eren els pitjors enemics dels troians | *fusi... conticuere*: hipàllage [= *funduntur taciti*] | *sopor*: son

profund (cal tenir present que *Sopor* era germà de la mort) | *per moenia* [= *per domos / urbem*]: metonímia (cf. *Aen.* 2, 234 *diuidimus muros et moenia pandimus urbis*) | *Teucri*: mètricament bisíl·lab (-eu- és aquí diftong en tractar-se d'un hel·lenisme) i metonímia [= *Troianī*], adj. patronímic derivat de *Teucus*, un dels fundadors de Troia | *conticuere... complectitur*: tots dos verbs tenen el mateix preverbi que posa en relleu el valor intensiu del prefix *con-* 'callar del tot' i 'abraçar completament' | *sopor fessos*: al·literació amb efecte d'harmonia imitativa • **254-259** *iam... cum*: hysteronpróteron (cf. Bassols II § 326-327 *cum inuersum*) | *Argiua phalanx*: metonímia i manlleu del grec [= *Graeca classis*] | *ibat... extulerat... laxat*: els temps verbals posen en relleu la successió cronològica dels esdeveniments • **255** vers holodàctil | *Tenedo tacitae*: al·literació | *tacitae per amica silentia lunae*: hipàl·lage doble, paral·lelisme, metonímia, personificació i pleonasma [= *per tacita silentia amicae noctis*] | *amica silentia*: pl. poètic • **256** *flammas cum*: hipèrbaton [= *cum flammas*] • *deum*: gen. subj. depenent de *fatis* [= *deorum*] • **258-259** *utero*: supressió de la prep. [= *in utero*] | *laxat*: zeugma (*laxat... Danaos et pinea... claustra* 'fa sortir els dànaus... obre els pestells de fusta de pi') i *hysteronpróteron* o anticipació | *pinea*: el pi designava per antonomàsia qualsevol tipus de fusta • **260** *laeti*: predic. | *cauo... robore*: sinècdoque [= *equo <ex robore facto>*] • **261-264** vers holodàctil | *Thessandrus Sthenelusque... et... Vlixes... Acamasque Thoasque Pelidesque Neoptolemus... -que Machaon et Menelaus... et Epeos*: enumeració poètica amb polisíndeton; hel·lenismes | *Thessandrus*: Tessandre, guerrer grec que, segons Servi, era fill de Polinices i d'Argia | *Sthenelus*: Estènel, fill de Capaneu i Evadne | *dirus*: epítet 'constans' | *Acamas... Thoas*: Acamant, fill de Demofont, i Toant, fill d'Andremó, són de fet herois desconeguts | *Pelides*: epítet 'constans' | *Neoptolemus*: Neoptòlem, fill d'Aquil·les, conegut també amb el nom de Pirrus, que, per encàrreg d'Ulisses, va aconseguir que Filoctetes tornés a l'exèrcit; després de la guerra de Troia va casar-se amb una filla de Menelau i Hèlena | *primus*: epítet *ornans* [= *princeps*, cf. gr. ἀναξ ἄνδρῶν (cf., per ex., Hom. *Íliad.* 1, 7)], però també pot fer referència a l'ordre en la batalla | *Machāon... Menelāus... Epēos*: hel·lenismes també prosòdicament | *Machaon*: Macàon, fill d'Esculapi i un dels cabdills grecs de la guerra de Troia | *doli*: gen. obj. depenent de *fabricator* | *Epēos*: Epeu, constructor, sota la direcció de Pal·las, del cavall de fusta • **262** vers de ritme lent: ssss • **264** vers holodàctil: DDDD que contrasta amb el ritme del vers següent • **265** vers de ritme lent: estructura ssss | *urbem*: supressió de la prep. [= *in urbem*] | *somno uinoque sepultam*: al·literació; ennianisme [cf. Enn. *ann.* 292 Vahlen] • **266** *portisque patentibus*: al·literació | *iungunt <sibi>*.

Retorn dels grecs a Troia (Vat. lat. 3225 foli 19r [= schedae Vaticanae = F a l'ed. de Mynors, Oxford Classical Texts]).

El text conservat en aquest foli correspon a Verg. *Aen.* 2, 254-258.

Transcripció:

*et iamargiuaphalanxinstructis nauib' ibat
atenedotacitaeperamicasilentialunae
litoranotapetensflammascumregiapuppis
extuleratfatisquedeumdefensuminiquis
os
inclusuterodanaosetpineafurtim*

2

APARICIÓ EN SOMNIS D'HÈCTOR
(Verg. *Aen.* 2, 268-317)

Tempus erat quo prima quies mortalibus aegris
incipit et dono diuum gratissima serpit.

270 in somnis, ecce, ante oculos maestissimus Hector
uisus adesse mihi largosque effundere fletus,
raptatus bigis, ut quondam, aterque cruento
puluere perque pedes traiectus lora tumentis.
ei mihi, qualis erat, quantum mutatus ab illo

275 Hectore qui redit exuuias indutus Achilli
uel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis[†]
squalentem barbam et concretos sanguine crinis
uulneraque illa gerens, quae circum plurima muros
accepit patrios. ultro flens ipse uidebar

280 compellare uirum et maestas expromere uoces:
'o lux Dardaniae! spes o fidissima Teucrum!
quae tantae tenuere morae? quibus Hector ab oris
expectate uenis? ut te post multa tuorum
funera, post uarios hominumque urbisque labores

285 defessi aspiciamus! quae causa indigna serenos
foedauit uultus? aut cur haec uulnera cerno?'
ille nihil[‡], nec me quaerentem uana moratur,
sed grauitur gemitus imo de pectore ducens,
'heu fuge, nate dea, teque his' ait 'eripe flammis.

290 hostis habet muros; ruit alto a culmine Troia.
sat patriae Priamoque datum: si Pergama dextra
defendi possent, etiam hac defensa fuissent.
sacra suosque tibi commendat Troia Penatis;
hos cape fatorum comites, his moenia quaere

295 magna pererrato statues quae denique ponto.'
sic ait et manibus uittas Vestamque potentem

aeternumque adytis effert penetralibus ignem.
 Diuerso interea miscentur moenia luctu,
 et magis atque magis, quamquam secreta parentis
 300 Anchisae domus arboribusque oblecta recessit,
 clarescunt sonitus armorumque ingruit horror.
 excutior somno et summi fastigia tecti
 ascensu supero atque arrectis auribus asto:
 in segetem ueluti cum flamma furentibus Austris
 305 incidit, aut rapidus montano flumine torrens
 sternit agros, sternit sata laeta boumque labores
 praecipitisque trahit siluas; stupet inscius alto
 accipiens sonitum saxi de uertice pastor.
 tum uero manifesta fides, Danaumque patescunt
 310 insidiae. iam Deiphobi dedit ampla ruinam
 Volcano superante domus, iam proximus ardet
 Vcalegon; Sigea igni freta lata relucent.
 exoritur clamorque uirum clangorque tubarum.
 arma amens capio; nec sat rationis in armis,
 315 sed glomerare manum bello et concurrere in arcem
 cum sociis ardent animi; furor iraque mentem
 praecipitat, pulchrumque mori succurrit in armis.

Notes

268-269 *quies*: metonímia [= *somnus*] (cf. *Aen.* 1, 470 *primo... somno*) | *prima quies...*
incipit: redundança | *mortalibus aegrus*: metonímia [= *hominibus*]; clàusula final d'hexàmetre
 molt del gust de Virgili, atès que es troba també a *Aen.* 10, 274; 12, 850 i a *Georg.* 1, 237 |
dono diuum: al·literació | *diuum* [= *deorum*]: gen. subj. • **270** *maestissimus*: predic. • **271**
uisus <est> | *mihi*: allargament de la síl·laba final davant cesura (cf. v. 274 on són breus les
 dues síl·labes) | *effundere fletus*: al·literació • **272-273** *raptatus... ater... traiectus*: predic.
 | *bigis <Achilli>* | *ut*: adv. | *puluere perque pedes*: al·literació | *lora*: segons Servi
 (*a.l.*) és ac. de rel. depenent de *traiectus* (Bassols I § 36) [= *habens lora traiecta per pedes*]¹

¹ Sobre aquesta construcció *uid.* S. MARINER BIGORRA, "*Traiectus lora*", *EClás* 38, 1963, pàg. 107-119, i també B. MUÑOZ SÁNCHEZ, "Otra interpretación del *traiectus lora* de Virgilio", *EClás* 1966. pàg. 169-171.

| *pedes traiectus lora tumentis*: ordre expressiu de paraules • **274** *ei*: sinizesi; hel·lenisme • **275** *redit*: pres. històric motivat potser per la lectura de Virgili d'una inscripció explicativa d'un mosaic o d'una pintura sobre aquest esdeveniment | *exuuias*: ac. de rel. depenent d'*indutus*; al·lusió a les armes d'Aquil·les que Hèctor obtingué com a botí a rel de la mort en combat de Pàtrocle | *Achilli*: gen. • **276** *Phrygios... ignis*: referència a l'atac a les naus gregues (*uid. Verg. Aen.* 1, 42 i següents) | *Danaum*: gen. arcaic; epònim derivat de Dànaos –fundador de la ciutat d'Argos– i emprat sovint en poesia per anomenar genèricament els grecs | *Phrygios*: frigis [= troians, atès que Troia era a la regió de Frígia] | *puppibus*: dat. direcc. (Bassols I § 102) i sinèdoque [= *navibus*] | *ignis*: metonímia [= *flammis / taedis*] • **278** *circum... muros / patrios*: hipèrbaton i encavalcament • **279** *uidebar <mihi>* • **281** *o lux Dardaniae...*: reminiscència d'Enni (*o lux Troiae... [Alex. frag. 8 (scaen. 72-75 Vahlen)]*) | *lux*: metàfora [= *salus*] | *Dardaniae*: metonímia [= *Troiae*]; *Dardanius*: adj. –aquí substantivat– patronímic derivat de Dàrdan, fundador de la dinastia de Príam | *spes o...*: hipèrbaton [= *o spes*] | *Teucrum*: gen. [= *Teucrorum*], mètricament bisíl·lab (-eu- és aquí diftong en tractar-se d'un hel·lenisme) i metonímia [= *Troianorum*], adj. patronímic derivat de *Teucus*, un dels fundadors de Troia • **282** *tantae tenere*: pl. poètic; al·literació • **283** *ut*: adv. excl. | *Hector... expectate*: voc. • **284** vers especialment llarg (17 síl·labes, el mínim són 12) | *hominumque urbisque*: perífrasi [= *patriae*] i polisíndeton • **285-286** *indigna*: emprat en sentit etimològic (*in-* prefix negatiu + *dignus* [derivat de *decepi*]) | *serenos... uultus*: pl. poètic • **287** *ille nihil <respondit>* • **288** *gemitus*: pl. d'intensitat (Bassols I § 15) • **289** vers especialment llarg (17 síl·labes); esticomítia • **289-290** versos amb harmonia imitativa | *heu*: interj. que expressa dolor | *eripe*: cal observar la violència semànticament implícita càrrega de *rapio* i de tots els seus compostos • **290** esticomítia | *hostis*: sing. col·lectiu | *muros*: metonímia [= *urbem*] | *alto a culmine*: pleonasme; *culmen* és un terme poètic • **291-292** *sat datum [= satis factum]*: expressió legal que s'emprava com a garantia de pagament (Cic. 2 *Verr.* 1, 56; 2, 24) | *patriae Priamoque... Pergama... possent*: al·literació i encavalcament | *dextra <manu>*: sg. poètic i sinèdoque [= *hominibus*] o bé metonímia [= *armis*] • **292** *defendi... defensa...*: políptoton • **293** esticomítia | *sacra suosque*: al·literació | *Penatis*: els penats eren també déus protectors de l'estat | esticomítia • **294-295** *hos... his*: políptoton | *fatorum*: gen. obj. depenent de *comites* | *comites*: predic. | *his*: dat. | *moenia*: metonímia [= *urbem*] | *pererrato... quae...*: hipèrbaton [= *quae pererrato...*] | *ponto*: hel·lenisme | encavalcament • **296** *uittas Vestamque potentem*: hendíadis [= *uittas Vestae potentis*] • **297** vers de plata (verb en posició central combinat amb quiasme) | *aeternum... adytis... penetrabilibus ignem*: quiasme (adj. / subst. + adj. / subst. i concordança ABAB) | *aeternum... ignem*: el foc perenne és encara avui símbol de l'estat • **298** vers de bronze | *moenia*: metonímia [= *urbs / oppidum*] • **299-300** *secreta... oblecta*: predic. • **301** *clarescunt... horror*: al·literació d'*r* i harmonia imitativa | *armorum*: gen. subj. depenent d'*horror* • **302** al·literació de sons fricatus (*x, s, f*) | *summi fastigia tecti*: pleonasme • **303**

ascensu... *asto*: al·literacions amb efecte d'harmonia imitativa per tal de posar en relleu l'esforç intens i violent | *ascensu supero*: perífrasi [= *ascendo*] | *arrectis auribus*: metàfora procedent del llenguatge dels caçadors • **304** *in segetem ueluti cum*: hipèrbaton [*ueluti cum in...*] i símil | *flamma furentibus*: al·literació onomatopeica d'*f* combinada amb les sonants *l* i *r* per tal d'imitar la bufada | *Austris*: sinècdoque [= *uentis*]; *Auster*: vent del sud –'migjorn'–, humit i tempestuós • **305** *flumine torrens*: pleonasme | *rapidus*: sentit etimològic 'rabent' | *torrens*: corrent abrusat i impetuós • **306** *sternit... sternit*: anàfora | *sternit sata*: al·literació | *sata*: substantiu [de *sata*, *satorum*] • **307-308** al·literacions amb harmonia imitativa mitjançant oclusives i sibilants | *alto... de uertice*: pleonasme | encavalcament i hipèrbaton • **310-311** *iam... iam*: anàfora | *Dēiphōbē*: tetrasíl·lab (l'escansió conserva aquí la prosòdia de la llengua d'origen, el grec); Deífob, fill de Príam i Hècuba, casat amb Hèlena després de la mort de Paris i que, lliurat als grecs per la seva muller grega, morí mutilat bàrbarament a mans de Menelau | *dedit ruinam*: perífrasi [= *ruit*] • **311** *Vulcano*: metonímia [= *igni*] • **312** *Vcalegon*: metonímia [= *Vcalegontis domus*] mitjançant del nom del propietari per la casa; Ucalegont era membre destacat del consell de Príam (Hom. *Íliad.* 3, 148) | *Sigea freta lata*: pl. poètic. antítesi (lit. 'amples estrets...') i metonímia [= *fretum* 'estret' > 'mar', 'aigües']; el cap Sigeu és un promontori de la costa troiana des d'on l'Hel·lespont entra en el mar Egeu • **313** *clamorque uirum clangorque tubarum*: paronomàsia (*clamor... clangor*) i homotelèuton • **314** *arma amens*: al·literació | *nec sat rationis in armis*: braquilogia [= *nec sat rationis est mihi in armis capiendis*] • **315** *manum <armatorum>* | *glomerare... concurrere*: infinitius de finalitat, ús poètic | *bello*: dat. de finalitat (Bassols I § 101) • **316** *animi*: pl. poètic [= *Aeneae animus*] • **317** *praecipitat pulchrumque*: al·literació | *pulchrum <esse>... mori succurrit in armis*: al·literacions amb harmonia imitativa. Variant de l'horacià *dulce et decorum est pro patria mori* (Hor. *carm.* 3, 2, 13) | *in armis*: no confondre amb l'ús postclàssic com a instrumental; aquí *in* assenyala la circumstància en que es troba Eneas i, de fet, és una metonímia per *in bello*.

Hèctor s'apareix en somnis a Eneas (Vat. lat. 3225 fol. 19v [= *schedae Vaticanae* = *F* a l'ed. de Mynors, Oxford Classical Texts]).
El text conservat en aquest foli correspon a Verg. *Aen.* 2, 259-267):

Anne-Louis GIRODET-TRIOSON (1767-1824),
Hector apparaissant à Enée.

3

L'ASSEMBLEA DE DÉUS

(Verg. *Aen.* 10, 1-117)

Panditur interea domus omnipotentis Olympi
conciliumque uocat diuum pater atque hominum rex
sideream in sedem, terras unde arduus omnis
castraque Dardanidum aspectat populosque Latinos.
5 considunt tectis bipatentibus, incipit ipse:
'caelicolae magni, quianam sententia uobis
uersa retro tantumque animis certatis iniquis?
abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
quae contra uetitum discordia? quis metus aut hos
10 aut hos arma sequi ferrumque lacessere suasit?
adueniet iustum pugnae (ne arcessite) tempus,
cum fera Karthago Romanis arcibus olim
exitium magnum atque Alpis immittet apertas:
tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
15 nunc sinite et placitum laeti componite foedus.'
Iuppiter haec paucis; at non Venus aurea contra
pauca refert:
'o pater, o hominum rerumque aeterna potestas
(namque aliud quid sit quod iam implorare queamus?),
20 cernis ut insultent Rutuli, Turnusque feratur
per medios insignis equis tumidusque secundo
Marte ruat? non clausa tegunt iam moenia Teucros;
quin intra portas atque ipsis proelia miscent
aggeribus murorum et inundant sanguine fossae.
25 Aeneas ignarus abest. numquamne leuari
obsidione sines? muris iterum imminet hostis
nascentis Troiae nec non exercitus alter,

atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydides. equidem credo, mea uulnera restant
30 et tua progenies mortalia demoror arma.
si sine pace tua atque inuito numine Troes
Italiam petiere, luant peccata neque illos
iuueris auxilio; sin tot responsa secuti
quae superi manesque dabant, cur nunc tua quisquam
35 uertere iussa potest aut cur noua condere fata?
quid repetam exustas Erycino in litore classis,
quid tempestatum regem uentosque furentis
Aeolia excitos aut actam nubibus Irim?
nunc etiam Manis (haec intemptata manebat
40 sors rerum) mouet et superis immissa repente
Allecto medias Italum bacchata per urbes.
nil super imperio moueor. sperauimus ista,
dum fortuna fuit. uincant, quos uincere maus.
si nulla est regio Teucris quam det tua coniunx
45 dura, per euersae, genitor, fumantia Troiae
excidia obtestor: liceat dimittere ab armis
incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Aeneas sane ignotis iactetur in undis
et quacumque uiam dederit Fortuna sequatur:
50 hunc tegere et dirae ualeam subducere pugnae.
est Amathus, est celsa mihi Paphus atque Cythera
Idaliaeque domus: positis inglorius armis
exigat hic aeuum. magna dicione iubeto
Karthago premat Ausoniam; nihil urbibus inde
55 obstabit Tyriis. quid pestem euadere belli
iuuit et Argolicos medium fugisse per ignis
totque maris uastaeque exhausta pericula terrae,
dum Latium Teucris recidiuaque Pergama quaerunt?
non satius cineres patriae insedissee supremos
60 atque solum quo Troia fuit? Xanthum et Simoenta
redde, oro, miseris iterumque reuoluere casus

da, pater, Iliacos Teucris.' tum regia luno
acta furore graui: 'quid me alta silentia cogis
rumpere et obductum uerbis uulgare dolorem?
65 Aenean hominum quisquam diuumque subegit
bella sequi aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam petiit fatis auctoribus (esto)
Cassandrae impulsus furiis: num relinquere castra
hortati sumus aut uitam committere uentis?
70 num puero summam belli, num credere muros,
Tyrrhenamque fidem aut gentis agitare quietas?
quis deus in fraudem, quae dura potentia nostra
egit? ubi hic luno demissaue nubibus Iris?
indignum est Italos Troiam circumdare flammis
75 nascentem et patria Turnum consistere terra,
cui Pilumnus auus, cui diua Venilia mater:
quid face Troianos atra uim ferre Latinis,
arua aliena iugo premere atque auertere praedas?
quid soceros legere et gremiis abducere pactas,
80 pacem orare manu, praefigere puppibus arma?
tu potes Aenean manibus subducere Graium
proque uiro nebulam et uentos obtendere inanis,
et potes in totidem classem conuertere nymphas:
nos aliquid Rutulos contra iuuisse nefandum est?
85 "Aeneas ignarus abest": ignarus et absit.
est Paphus Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
quid grauidam bellis urbem et corda aspera temptas?
nosne tibi fluxas Phrygiae res uertere fundo
conamur? nos? an miseros qui Troas Achiuis
90 obiecit? quae causa fuit consurgere in arma
Europamque Asiamque et foedera soluere furto?
me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter,
aut ego tela dedi fouiue Cupidine bella?
tum decuit metuisse tuis: nunc sera querelis
95 haud iustis adsurgis et inrita iurgia iactas.'

Talibus orabat Iuno, cunctique fremebant
 caelicolae adsensu uario, ceu flamina prima
 cum deprensa fremunt siluis et caeca uolutant
 murmura uenturos nautis prodentia uentos.
 100 tum pater omnipotens, rerum cui prima potestas,
 inquit (eo dicente deum domus alta silescent
 et tremefacta solo tellus, silet arduus aether,
 tum Zephyri posuere, premit placida aequora pontus):
 'accipite ergo animis atque haec mea figite dicta.
 105 quandoquidem Ausonios coniungi foedere Teucris
 haud licitum, nec uestra capit discordia finem,
 quae cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem,
 Tros Rutulusne fuit, nullo discrimine habebō,
 seu fatis Italum castra obsidione tenentur
 110 siue errore malo Troiae monitisque sinistris.
 nec Rutulos soluo. sua cuique exorsa laborem
 fortunamque ferent. rex Iuppiter omnibus idem.
 fata uiam inuenient.' Stygii per flumina fratris,
 per pice torrentis atraque uoragine ripas
 115 adnuit et totum nutu tremefecit Olympum.
 hic finis fandi. solio tum Iuppiter aureo
 surgit, caelicolae medium quem ad limina ducunt.

Notes

1 vers holodàctil que marca un ritme àgil • **1-2** *omnipotentis Olympi... pater*: hipòclage [= *pater omnipotens*] | *dium pater atque hominum rex*: calc homèric, amb l'afegit del terme *rex*, de l'expressió πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε (Hom. *Iliad.* 20, 56) present ja a Enni (*ann.* 117 Vahlen) | *domus*: metonímia 'sala de l'assemblea' • **3** *sideream in sedem*: al·literació i paronomàsia, calc de l'homèric εἰς οὐρανὸν ἀστεροέντα (Hom. *Iliad.* 19, 128) • **4** *castra... Dardanidum... populos... Latinos*: *uariatio* que es justifica pel fet que el gen. possessiu individualitza mentre que l'adjectiu, aquí *Latinos*, atorga la qualitat de manera general | *Dardanidum*: gen. arcaic [= *Dardanorum*] | *aspectat*: freqüentatiu d'*aspicio* que posa en relleu la mirada atenta i continuada amb què observa Júpiter la terra i, molt especialment, el campament troià • **5** *considunt*: l'omissió del subjecte posa en relleu la importància de l'assemblea presidida per

Júpiter; cal observar també la posició de *considunt*, en començament de ver, en contraposició d'*ipse* [= *Iuppiter*], situat al final d'aquest vers | *tectis bipatentibus*: ennianisme (Enni, *ann.* 61 Vahlen) | *incipit ipse* [= *Iuppiter*]: l'asíndeton dóna força a la descripció • **6** *caelicolae*: arcaisme, adj, compost emprat ja per Enni (*ann.* 491 Vahlen) | *quianam* [= *cur*]: arcaisme | *uobis*: dat. agent • **7** *uersa* <est> | *certatis*: verb iteratiu que en la llengua col·loquial significava 'rivalitzar' • **8** *abnueram*: contradicció amb *Aen.* 1, 263 (cf. *Aen.* 5, 730-731) • **9-10** *hos... hos*: políptoton; construcció poc habitual, atès que hom esperaria *illos... hos*, però que apareix algunes vegades a Virgili (per. ex. *Aen.* 6, 479-481; 9, 572, etc.) | *ferrum* [= *bellum*]: metonímia | *suasit*: la construcció amb els inf. *sequi* i *laccessere* és popular i poètica; mètricament és un bisíl·lab, atès que *-u-* és aquí semiconsonàntica • **11** *iustum pugnae... tempus*: hipàllage [= *iustae pugnae tempus*], al·lusió al ritual que calia seguir per tal que la guerra fos considerada 'justa' | *ne arcessite*: construcció arcaica i poètica constituïda per l'adv. *ne* + imperatiu; pel que fa al sentit d'*arcesso* 'avançar', 'precipitar' en aquest vers, *uid.* Ernout & Meillet (*s.u.*) • **12** *arcibus*: dat. de direcció; en pl. perquè es refereix als set turons de Roma • **13** *Alpis*: el pas d'Hanníbal pels Alps, defensa natural del nord d'Itàlia, posà en gran perill Roma | *immittet*: zeugma (*exitium magnum immittet* 'causarà un gran desastre', però *Alpis immittet apertas* 'traspasarà els Alps, ja accessibles') • **14** *rapuisse*: inf. aorístic, hom esperaria *rapere*; l'ús aquí de l'infinitiu de perfet es justifica per raons mètriques | *res rapuisse*: al·literació | *tum... tum*: anàfora • **15** *nunc*: antítesi dels dos *tum* del vers anterior | *sinite*: 'deixeu-ho estar!', aquí amb valor absolut que reflecteix el tracte familiar de Júpiter amb la resta dels déus | *laeti*: predicatiu • **16-17** *Iuppiter* <loquitur> *haec paucis* <uerbis> | *Venus aurea*: l'epítet 'ornans' que és l'adaptació de χρυσή Ἀφροδίτη (Hom. *Iliad.* 3, 64) | *paucis... pauca*: políptoton | *non... pauca... refert*: lítote | *contra*: adv. 'en resposta' • **17** vers inacabat • **18** *o pater, o hominum rerumque aeterna potestas*: síntesi de dues expressions formulars: *pater omnipotens* (12 vegades a Virgili + *hominum rerumque repertor* (Verg. *Aen.* 12, 829) | *o hominum*: manteniment de l'hiat per raons mètriques | *potestas*: sinècdoque (abstracte per concret [= *domine*]; amb el terme *potestas* es designa normalment el poder polític • **19** *namque*: assenyala el motiu de la intervenció de Venus | *aliud* <numen> *quid sit*: cf. *infra* v. 31. Sabbadini (*a.l.*) interpreta que el neutre reflecteix millor la noció general | *sit... queamus*: subj. de possibilitat • **20** *ut*: adv. interr. • **21-22** *insignis*: predic. del subj. | *equis*: metonímia, el pl. obliga a pensar que Turn combat dalt d'un carro, tot i estar en contradicció amb el cant IX, on sembla combatre a peu | *secundo Marte*: abl. abs. del tipus *Cicerone consule*; metonímia [= *proelio*] amb encavalcament amb el vers següent | *clausa*: predic. amb valor concessiu | *Teucros*: 'teucres' [= troians (patronímic derivat de *Teucer* o *Teucus* 'Teucre', fill

d'Escamandre i de la nimfa Idea, que era sogre de Dàrdan i, per tant, avantpassat de Príam i Eneas]] • **23** vers de ritme lent amb espondeus en els quatre primers peus | <Rutuli> *miscent* • **24** *et*: coord. en comptes de subordinació consecutiva • **25** *Aeneas ignarus abest*: hipàllage [= *Aeneas absens omnia ignorat*] | *ignarus*: predic. amb valor causal | *leuari*: amb -ě-, atès que deriva de *lěuis* 'lleuger' • **26** *hostis* [= *Turnus*] • **27** *nascentis Troiae*: complement *ad sensum* que matisa, com a genitiu possessiu, *muris*, i, com a genitiu objectiu, *hostis* | *nascentis* [= *renascentis*, cf. *infra* v. 74-75]: simple per compost; part. atributiu 'la (re)naixent Troia', és a dir, el campament dels troians situat a l'embocadura del Tíber (Verg. *Aen.* 7, 159), nucli de la futura ciutat | *nec non*: pleonasma, emprat ja per Varró, i lítote [= *et*] | *exercitus alter*: 'l'altre [de dos] exèrcit' > 'un segon exèrcit' (el primer exèrcit fou el grec quan van atacar Troia) • **28** *Arpis*: 'Arpi' o 'Argyripa', ciutat d'Apúlia, on regnava Diomedes² • **29** *mea uulnera*: pl. poètic (com a conseqüència de voler protegir Eneas, Venus fou ferida per Diomedes en una mà, *uid.* Hom. *Íliad.* 5, 311-351) • **30** *tua progenies*: aposició del subj. de *demoror*, sinèdoque (abstracte per concret [= *filia*]) | *demoror*: aquí sinònim d'*expecto* (*uid.* Servi *a.l.*) | *mortalia... arma*: perífrasi épica constituïda per dues metonímies [= atacs dels homes] • **31** *si sine*: al·literació | *sine pace tua atque inuito numine*: asimetria, atès que el segon element de la coordinació no duu explícit el possessiu *tuo* | *Troes*: hel·lenisme; nom. pl. de la decl. grecollatina [> Τρώες] i, per tant, mètricament forma el troqueu final • **32-33** *luant... neque... iuueris*: subj. concessiu '<suposem> que expiïn llurs faltes... <suposem> que no els has ajudat' | *sin*: apòcope [= *si* + *-ne* (adverbi interrogatiu enclític)] *iuueris*: subj. prohibitiu • **34-35** *superi Manesque*: els déus celestials (al·lusió a l'oracle d'Apol·lo, *Aen.* 3, 94) i infernals (al·lusió a les aparicions d'Hèctor [*Aen.* 2, 2954], Creüsa [*Aen.* 2, 780] i Anquises [*Aen.* 5, 729]) respectivament / *secuti <sunt>* | *cur... cur*: anàfora | *noua... fata*: metonímia [= *nouam patriam / urbem*] • **36-38**: *quid... quid*: anàfora | *exustas Erycino in litore classis*: record de l'incendi de les naus (*Aen.* 5, 604-663) | *tempestatum regem*: perífrasi [= *Aeolum*] | *quid... excitos*: referència a la tempesta soferta pels troians (*Aen.* 1, 50-141); *excitos*: part. de perf. d'*excio* i, per tant, la penúltima síl·laba és llarga | *Aeolia*: ablat. d'origen sense prep. [= *ex Aeolia*] | *actam nubibus Irim*: al·lusió a l'actuació d'Iris que, per ordre de Juno, havia participat en diferents accions contra els troians (l'incendi de les naus del cant cinquè; l'abrivament de Turn contra Eneas (*Aen.* 9, 1-24) • **39-40** *Manis*: metonímia [= *inferos*] | *sors rerum*: la part del món que era governada per Plutó, obtinguda per sorteig

² Diomedes, fill de Tideu i rei d'Argos, va participar en el bàndol grec a la guerra de Troia. Un cop acabada la guerra, no pogué regnar novament a Argos i trobà refugi a Argyripa > Arpi, ciutat de la regió d'Apúlia. La confederació llatina va demanar-li de participar en la guerra contra Eneas, però es negà a col·laborar-hi.

entre els tres germans (Júpiter, Neptú i Plutó) | *mouet*: el subjecte és Juno; l'omissió és absolutament intencionada | *superis*: dat. de direcció; metonímia [= *hominibus*], justificada pel fet que Al·lecto, que habitava als en el món subterrani, pujava a la superfície, és a dir, 'a les regions superiors' • **41** *Allecto*: la Fúria havia sollevat Amata contra el pretendent estranger de Lavínia (*Aen.* 7, 323-353) | *Italum*: gen. arcaic [= *Italorum*]; sobre l'ús del gen. en comptes de l'adj. *uid. supra* v. 4 | *bacchata <est>* • **42** *super imperio* [= *de imperio*]: a la llengua col·loquial *super* substituïa sovint la prep. *de* | *nil* [= *nihil*]: adv. | *ista*: concordança *ad sensum* amb *imperio* • **43** *fortuna fuit*: al·literació | *uincant*: subj. concessiu (cf. nota v. 32-33) | *uincant... uincere*: políptoton • **44-47** *Teucris quam...*: hipèrbaton [= *quam Teucris...*] | *quam det...*: or. de rel. eventual | *tua coniux dura*: perífrasi [= *Iuno*] constituïda pel subst. *coniunx*, acompanyat emfàticament pel poss. *tua*, innecessari en el context del parlament de Venus, i l'epítet *dura* que pel encavalcament ocupa el primer troqueu del v. 45, fet que posa en relleu l'actitud hostil de la deessa | *per euersae... fumantia Troiae excidia*: ordre quiàstic (part. / part. + subst. / subst., però concordança ABAB) | *genitor*: amb aquest terme, que en llatí designa el pare biològic, Venus recorda a Júpiter que ella és de la seva sang i, per tant, Eneas, el seu nét, també | *liceat... liceat*: subj. exhortatiu, anàfora i anadiplosi expressiva | *Ascanium... nepotem*: nét de Venus, besnét de Júpiter • **48-49** *iactetur... sequatur*: subj. concessius, el primer dels quals rep el reforç de l'adv. *sane*; l'ús d'*iacto*, freqüentatiu d'*iacio*, posa l'èmfasi en la perllongació del períple d'Eneas • **50** *hunc* [= *Ascanium*] | *ualeam*: subj. optatiu | *dirae*: epítet 'ornans' • **51-52** *celsa*: epítet 'constans' | *Amathus... Paphos... Cythera Idaliaeque domus*: asimetria | *Amathus... Paphos*: ciutats de l'illa de Xipre, cèlebres pel seu culte a Venus | *Cythera*: illa del mar Egeu, consagrada especialment a Venus, d'on deriva l'apel·latiu 'Citea' amb que es coneix també la deessa • **53-54** *exigat*: subj. optatiu | *hic*: adv. emprat aquí anafòricament 'allí' | *dicione*: terme jurídic que designava la fórmula de domini sobre algú (> 'autoritat') | *iubeto... premat*: parataxi (Bassols II § 136) | *Ausoniam* [= *Italiam*]: sinèdoque | *inde*: la majoria interpreten que va referit a Ausònia; d'altres, als indrets consagrats a Venus • **55** *quid*: ac. intern 'en què...' • **56** *medium <eum* [= *Aenean*]: predicatiu amb valor adversatiu 'malgrat ser al mig'; hipàllage [= <*Aenean*> *Argolicos per medios ignis* | *ignis*: al·lusió a l'incendi de Troia | *Argolicis* [= *Graecis*]: sinèdoque • **57** *uastae*: epítet 'constans' | *exhausta <esse>* • **59** *non satius* [= *nonne fuerint satius*] • **60** *Xanthum*: el Xant juntament amb el Simois eren els dos rius més famosos de Troia | *Simoenta*: ac. sg. de la decl. grecollatina • **61-62** *redde... da*: en posició preferent en començament de vers | *da* + inf.: hel·lenisme sintàctic i poeticisme | *miseris... Teucris*: hipèrbaton; el sintagma complementa a la vegada tots dos predicats | *casus... Iliacos*: pl. poètic | *miseris... casus... Iliacos... Teucris*: quiasme (adj. / subst. + adj. /

subst. i concordança ABAB) |

Annibale
CARRACCI
(1560-1609),
Júpiter i Juno

regia Iuno: antítesi de *Venus aurea* (v. 16) • **63** *alta silentia*: pl. poètic • **65** *hominum... diuumque*: gen. part. dependent de *quisquam* | *diuum* [= *diuorum / deorum*]: gen. arcaic | *quisquam*: l'ús d'aquest pronom ve aquí condicionat pel fet que la pregunta és negativa • **66** *hostem*: predicatiu • **67** *petiit <Aeneas>* • **68-70** *num... num... num*: anàfora; preguntes retòriques que, atesa la partícula introductòria, impliquen respostes negatives | *Cassandreae furiis impulsus*: al·lusió irònica dels dons profètics de Cassandra | *linquere castra... uitam committere uentis*: al·lusió a la visita d'Eneas a Evandre (cant VIII), motiu pel qual l'heroi no recupera

el protagonisme fins al cant X | *uentis*: exageració del viatge per a visitar Evandre | *hortati sumus*: pl. majestàtic (cal no oblidar que parla la *regia Iuno*), aquí construït amb infinitius en comptes d'*ut* + subj. | *puero* [= *Ascanio*] *credere*: falsedat –la primera– de Juno, atès que Mnesteu i Serest tenien al seu càrrec, en absència d'Eneas, el campament troià | *muros*: sinècdoc [= *moenia*] • **71** *Tyrrhenam... fidem... gentis... quietas*: més falsedats, atès que no havia ni lleialtat etrusca ni pobles en pau, tots estaven en guerra amb els rútuils (*uid. Aen. 8, 470-519*) | *Tyrrhenam* [= *Etruscam*]: hel·lenisme • **72** *quis... quae*: políptoton | *in fraudem*: metonímia [= *in perniciem*] | *dura potentia*: sinècdoc (abstracte per concret [= *domina*]), paral·lel amb l'*aeterna potestas* (v. 18) amb què Venus començà el seu parlament; *potentia* és un terme poc freqüent que, acompanyat de genitiu –*nostris*–, significa 'el que té poder sobre...'; l'adj. *dura* recull la qualitat atribuïda a Juno per la mare d'Eneas | *nostris*: gen. subjectiu (l'ús del gen. reforça la noció del poder de Juno com a 'mestressa d'ella mateixa'); poss. emprat en sentit majestàtic • **73** *ubi... Iris*: or. nominal | *hic*: adv. | rèplica al v. 38, on Venus al·ludia a l'actuació, per ordre de Juno, d'Iris (*Aen. 5, 604-658; 9, 1-24*) • **74-75** *Troiam... nascentem*: la mateixa idea que al v. 27 (*nascentis Troiae*) i 58 (*recidua... Pergama*) • **76** *auus... mater*: predicatiu | *Pilumnus*: divinitat agreste itàlica que, segons la tradició, havia inventat el *pilum* 'mà de morter'; era pare de Daune i, per tant, avi de Turn | *Venilia*: nimfa de les aigües i, per tant, associada a Neptú, que, segons la tradició virgiliana, era mare de Turn i germana de la reina Amata (*cf. també Ou. met. 14, 332*) • **77-80** *quid... quid*: anàfora | *face... atra*: sg. poètic; l'epítet *atra* al·ludeix al color del fum | *ferre... premere... auertere... legere... abducere... orare... praefigere*: inf. subj. d'un suposat *licet* | *ferre* [= *inferre*]: simple per compost | *Latinis*: dat. de direcció; nova falsetat de Juno, atès que havien estat els rútuils els que havien atacat els troians (*uid. Aen. 9, 69-76*) |

legere [= *eligere*]: simple per compost | *soceros... pactas*: pl. poètic; al·lusió a Llatí i Lavínia | *gremiis*: pl. poètic;
 al·lusió a Amata, la mare de Lavínia, partidària del prometatge de la seva filla amb Turn | *pacem orare manu*: al·lusió a la primera visita dels enèades al rei Llatí (*Aen.* 7, 152-155) i a l'arribada a Pal·lanteu (*Aen.* 8, 116 *paciferae... manu ramum praetendit oliuae*); en ambdues situacions la sol·licitud d'hospitalitat va acompanyada de rams d'olivera com a símbol de pau | *praefigere puppibus*: al·literació | *praefigere puppibus arma*: nova falsetat de Juno que intencionadament interpreta com a actitud hostil la remuntada del Tíber (*Aen.* 7, 29-36 i 8, 91-93) • **81-83** *tu potes... et potes*: epanàfora | *Aenean*: ac. sg. de la decl. grecollatina | *Aenean manibus subducere*: al·lusió malintencionada de Juno al fet que Venus salvà el seu fill d'una mort segura a mans de Diomedes cobrint-lo amb el seu mantell (Hom. *Íliad.* 5, 314s.) / *Graium* [= *Graiorum*]: gen. pl. | *nebulam*: al·lusió al fet narrat a la *Íliada* (20, 318 s.) en el qual Neptú salvà Aquil·les cobrint-lo amb un núvol | *nebulam... uentos inanes*: hipàllage, ja assenyalada per Servi, atès que *inanis* concorda semànticament amb *nebulam* | *in totidem... Nymphas*: al·lusió a l'episodi de la metamorfosi de les naus dels enèades en nimfes per obra de Cibeles i no de Venus com insinua aquí Juno (*Aen.* 9, 17-122) • **84** *nos... est?*: pregunta retòrica | *aliquid*: ac. adv. | *Rutulos*: OD d'*iuuisse* / *contra*: adv. • **85** *Aeneas ignarus abest*: repetició exacta de l'hemistiqui del v. 25 | *ignarus et*: hipèrbaton [= *et ignarus*] | *ignarus... ignarus...* predic., políptoton i repetició expressiva / *abest... absit*: políptoton • **86** *uid. supra* v. 51-52 • **87** *urbem* [= *Laurentum*]: cf. *Aen.* 7,63 | *corda*: metonímia [= *animos*] • **88** *nos... tibi*: contraposició emfàtica dels pronoms i del pl. majestàtic *nos* amb el sg. *tibi* [= *Veneri*] | *tibi*: dat. étic / *fundo*: supressió de la prep. [= *e fundo*] • **89** *miseros qui...*: hipèrbaton [= *qui miseros...*] | *qui*: al·lusió a Paris, causant de totes les desgràcies dels troians pel fet que, instigat per Venus, va raptar Hèlena | *Troas*: ac. pl. de la decl. grecollatina | *Troas Achiuis*: antítesi • **90** *consurgere... soluere*: inf. que depenen de *causa* [= *consurgendi... soluendi*] • **91** *Europam... Asiam*: sinècdoque [= *Graecos... Troianos*] | *furto*: al·lusió directa al rapte d'Hèlena • **92-93** *expugnauit... dedi... foui*: interrogatives retòriques | *me duce*: nova tergiversació de Juno, atès que fou Venus qui, mitjançant Cupido, afavorí el rapte | *duce Dardanius Spartam expugnauit*: al·literació doble | *Dardanius... adulter*: perífrasi [= *Paris*] | *Dardanius... Spartam*: antítesi / *Spartam*: sinècdoque (el tot per la part), atès que Paris 'atacà' l'esposa de Menelau, però no tota Esparta | *expugnauit*: tecnicisme de llenguatge militar que, emprat aquí irònicament • **94** *tunc... nunc*: antítesi | *tuis*: dat. d'interès | *metuisse*: cf. v. 14 *rapuisse* | *sera*: predic. | *querelis*: dat. de finalitat • **96** *talibus <uerbis>* • **97** *caelicolae*: adj. compost present ja a Enni | *adsensu uario*: sing. poètic • **98** *caeca... murmura*: l'ús de l'adj. *caeca*, aplicat aquí a

un sentit que no li és propi, s'explica com a imatge poètica (*uid.* Ernout & Meillet, s.u.); podria tractar-se, però, d'una hipàl·lage i, aleshores, qualificaria semànticament *nautis*, en el sentit que 'no veien' el temporal que s'acostava | *prodentia*: part. pres. de *prodo* 'transmetre' • **99** vers auri amb estructura quiàstica al voltant del dat. *nautis* (ABCAB) • **100** *rerum cui...*: hipèrbaton [= *cui rerum...*] | *cui*: dat poss. | *rerum*: gen. objectiu depenent de *potestas* | *rerum cui prima potestas*: calc d'Homer, *Íliad.* 2, 118 | *tum pater omnipotens, rerum cui prima potestas*: al·literació combinada d'oclusives (*p, t*) i sonants (*m, n, r*) • **101** *dicente deum domus*: al·literació / *deum*: arcaisme [= *deorum*]; gen. poss. depenent de *domus alta* / *silescit*: l'ús del verb freqüentatiu es justifica per raons mètriques • **102** *solo... arduus*: antítesi | *arduus aether*: pleonasme • **103** *Zephyri*: personificació; el zèfir és el nom del vent de ponent | *posuere* [= *posuerunt*]: hom esperaria *ponunt* en correspondència amb *premit*, a l'oració següent, i amb *silet*, del v. precedent | *placida*: predic. 'ara ja plàcids' prolèptic, atès que ha de ser el resultat de l'acció expressada per *premit* | *aequora*: aquí designa la superfície plana | *pontus*: poeticisme i manlleu del grec, que substitueix el terme usual *mare* • **104** vers idèntic a *Aen.* 3, 250 | *haec mea... dicta*: complementa també *accipite* • **105-106** *Ausonios coniungi*: constr. d'inf. que actua com a subjecte de *licitum <est>* • **107-108** *quae cuique... quam quisque*: políptoton doble | *secat spem*: al·literació | *fuat* [= *sit*]: arcaisme; subjuntiu eventual | *Tros Rutulusne fuat*: or. parentètica que delimita el sentit dels indefinits distributius *cuique... quisque* del v. 107 | *habebo*: duu dos OD *fortunam* i *spem*, conceptes que desenvolupen sengles or. subordinades de relatiu | *fortuna*: en nom. per atracció a l'or. de relatiu [la constr. lògica seria: *fortunam, quae cuique est hodie, <et> spem, quam quisque secat –Tros Rutulusne sit–, nullo discrimine habebo*] • **109** *Italum* [= *Italorum*]: gen. subj. depenent de *fatis* • **110** *Troiae*: gen. subj. depenent d'*errore malo* | *monitis... sinistris*: al·lusió a les premonicions de Cassandra, que com a conseqüència del càstig d'Apol·lo, no es tingueren mai en compte. L'epítet *sinistris*, etimològicament 'esquerra', està emprat aquí amb el sentit augural 'allò que ve de l'esquerra' que s'interpretava com a 'favorable' segons el ritual etrusc, però 'desfavorable' segons el ritus d'origen grec que és el sentit més freqüent i el que té aquí • **111** *Rutulos soluo. sua... exorsa*: al·literació mitjançant la fricativa s • **112** *fortunamque ferent*: al·literació | *-que*: coordinació d'elements semànticament oposats (Bassols II § 89) 'l'infortuni o l'èxit' | *rex... idem*: or. nominal | *omnibus*: dat. d'interès depenent d'*idem* • **113** *fata uiam inuenient*: hemístiqui idèntic a *Aen.* 3, 395 | *Stygii per flumina fratris*: hipàl·lage ja assenyalada per Servi [= *per Stygia fratris flumina*]; variant formal del jurament per l'Estix, el qual no podia ser violat ni pels déus | *flumina fratris*: al·literació • **114** *torrentis atra... uoragine ripas*: paral·lelisme en ordre quiàstic (adj. / adj. + subst. / subst., però concordança ABAB); al·literació d'

| *pice atraque uoragine*: abl. de qualitat depenent de *ripas* • **115** *adnuit et totum nutum*: al·literació combinada de nasal i dental sorda • **116** *hic finis fandi*: or. nominal
| *hic*: adv. | *finis fandi*: al·literació | *solio... aureo*: abl. sense prep. [= e *solio aureo*]
| *aureo*: bisíl·lab per sinízesi de l'hiat *-eo* • **117** *caelicolae*: *uid. supra* v. 97
| *medium quem...*: hipèrbaton [= *quem medium...*] | *medium... ducunt*: reproduceix el costum romà segons el qual els senadors, acabada la sessió del senat, acompanyaven el cònsol fins a la porta.

Abraham JANSENS (1612-13), *Venus recrimina Júpiter*
(Chicago, Art Institute)

4

MORT DE CAMIL·LA

(VERG. *Aen.* 11, 751-867)

Vtque uolans alte raptum cum fulua draconem
fert aquila implicuitque pedes atque unguibus haesit,
saucius at serpens sinuosa uolumina uersat
arrectisque horret squamis et sibilat ore
755 arduus insurgens, illa haud minus urget obunco
luctantem rostro, simul aethera uerberat alis,
haud aliter praedam Tiburtum ex agmine Tarchon
portat ouans. ducis exemplum euentumque secuti
Maeonidae incurrunt. tum fatis debitus Arruns
760 uelocem iaculo et multa prior arte Camillam
circuit, et quae sit fortuna facillima temptat.
qua se cumque furens medio tulit agmine uirgo,
hac Arruns subit et tacitus uestigia lustrat;
qua uictrix redit illa pedemque ex hoste reportat,
765 hac iuuenis furtim celeris detorquet habenas.
hos aditus iamque hos aditus omnemque pererrat
undique circuitum et certam quatit improbus hastam.
Forte sacer Cybelo Chloreus olimque sacerdos
insignis longe Phrygiis fulgebat in armis
770 spumantemque agitabat equum, quem pellis aenis
in plumam squamis auro conserta tegebat.
ipse peregrina ferrugine clarus et ostro
spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
aureus ex umeris erat arcus et aurea uati
775 cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantis

carbaceos fuluo in nodum collegerat auro
pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum.
hunc uirgo, siue ut templis praefigeret arma
Troia, captiuo siue ut se ferret in auro
780 uenatrix, unum ex omni certamine pugnae
caeca sequebatur totumque incauta per agmen
femineo praedae et spoliorum ardebat amore,
telum ex insidiis cum tandem tempore capto
conciat et superos Arruns sic uoce precatur:
785 'summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
quem primi colimus, cui pineus ardor aceruo
pascitur, et medium freti pietate per ignem
cultores multa premimus uestigia pruna,
da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,
790 omnipotens. non exuuias pulsaeue tropaeum
uirginis aut spolia ulla peto, mihi cetera laudem
facta ferent; haec dira meo dum uulnere pestis
pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.'
Audiit et uoti Phoebus succedere partem
795 mente dedit, partem uolucris dispersit in auras:
sterneret ut subita turbatam morte Camillam
adnuit oranti; reducem ut patria alta uideret
non dedit, inque Notos uocem uertere procellae.
ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
800 conuertere animos acris oculosque tulere
cuncti ad reginam Volsci. nihil ipsa nec aurae
nec sonitus memor aut uenientis ab aethere teli,
hasta sub exsertam donec perlata papillam
haesit uirgineumque alte bibit acta cruorem.
805 concurrunt trepidae comites dominamque ruentem
suscipiunt. fugit ante omnis exterritus Arruns
laetitia mixtoque metu, nec iam amplius hastae

credere nec telis occurrere uirginis audet.
ac uelut ille, prius quam tela inimica sequantur,
810 continuo in montis sese auisus abdidit altis
occiso pastore lupus magnae iuueno,
consciis audacis facti, caudamque remulcens
subiecit pauitantem utero silvasque petiuit,
haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns
815 contentusque fuga mediis se immiscuit armis.
illa manu moriens telum trahit, ossa sed inter
ferreus ad costas alto stat uulnere mucro.
labitur exsanguis, labuntur frigida leto
lumina, purpureus quondam color ora reliquit.
820 tum sic exspirans Accam ex aequalibus unam
adloquitur, fida ante alias quae sola Camillae
quicum partiri curas, atque haec ita fatur:
'hactenus, Acca soror, potui: nunc uulnus acerbum
conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
825 effuge et haec Turno mandata nouissima perfer:
succedat pugnae Troianosque arceat urbe.
iamque uale.' simul his dictis linquebat habenas
ad terram non sponte fluens. tum frigida toto
paulatim exsoluit se corpore, lentaque colla
830 et captum leto posuit caput, arma relinquens,
uitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
tum uero immensus surgens ferit aurea clamor
sidera: deiecta crudescit pugna Camilla;
incurrunt densi simul omnis copia Teucrum
835 Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae.
At Triuiae custos iamdudum in montibus Opis
alta sedet summis spectatque interrita pugnas.
utque procul medio iuuenum in clamore furentum
prospexit tristi mulcatam morte Camillam,

840 ingemuitque deditque has imo pectore uoces:
'heu! nimium, uirgo, nimium crudele luisti
supplicium! Teucros conata lacescere bello
nec tibi desertae in dumis coluisse Dianam
profuit aut nostras umero gessisse pharetras.

845 non tamen indecorem tua te regina reliquit
extrema iam in morte, neque hoc sine nomine letum
per gentis erit aut famam patieris inultae.
nam quicumque tuum uiolauit uulnere corpus
morte luet merita.' fuit ingens monte sub alto

850 regis Dercenni terreno ex aggere bustum
antiqui Laurentis opacaque ilice tectum;
hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
sistit et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
ut uidit fulgentem armis ac uana tumentem,

855 'cur' inquit 'diuersus abis? huc derige gressum,
huc periture ueni, capias ut digna Camillae
praemia. tune etiam telis moriere Dianae?'
dixit, et aurata uolucrum Threissa sagittam
deprompsit pharetra cornuque infensa tetendit

860 et duxit longe, donec curuata coirent
inter se capita et manibus iam tangeret aequis,
laeua aciem ferri, dextra neruoque papillam.
extemplo teli stridorem aurasque sonantis
audiit una Arruns haesitque in corpore ferrum.

865 illum expirantem socii atque extrema gementem
obliti ignoto camporum in puluere linquunt;
Opis ad aetherium pennis aufertur Olympum.

Notes

751- 758 símil; imatge procedent d'Hom. *Ilíad.* 12, 200-207) • **751-752** *utque.. cum*: hipèrbaton [= *utque cum*]; *ut* és aquí l'adv. que introdueix el símil i *cum* la conj. temporal 'com quan...' | *uolans*: predic. | *-que... -que... atque*: polisíndeton | *fulua... aquila*: 'àguila brillant', si s'accepta el parentiu etimològic amb *fulgo / fulgeo*, però 'àguila grisenca', si està emparentat amb el lit. *dùlsvas* 'grisenc' (*uid.* Ernout & Meillet, s.u. *fuluus*) | *draconem*: poeticisme [= *serpentem*] • **753** *saucius at*: hipèrbaton [= *at saucius*] | *at*: coordinació adversativa en comptes de subord. temporal de simultaneïtat | *saucius*: predic. | *saucius... serpens sinuosa*: al·literació d's amb harmonia imitativa | *uolumina uersat*: al·literació combinada de /w/ i /m/ • **754-756** *squamis.. sibilat... arduos insurgens*: al·literació d's amb harmonia imitativa, continuació de la del v. precedent | *haud minus*: lítote | *arduus insurgens*: predic., semànticament redundants, és a dir, pleonasme | *illa [= aquila]... urget*: juxtaposició | *obunco... rostro*: abl. instr. depenent d'*urget* | *luctantem* [sc. *serpentem*] | *aethera*: ac. sg. de la decl. grecollatina • **757-758** *haud aliter... ouans*: or. principal d'*ut... cum*; encavalcament | *haud aliter*: lítote | *Tiburtum*: gen. pl. en -um [= *Tiburtium*] | *Tarchon*: posició destacada en el vers del nom del guerrer; Tarcó, fundador de la ciutat etrusca de *Tarquinius* (avui, Tarquínia), era qui comandava els etruscs després de la mort de Mezenzi | *ouans*: predic.; l'elecció d'*ouans* no és casual, atès que es tracta d'un tecnicisme per a descriure el general que ha obtingut un petit triomf • **758** *portat... secuti*: vers amb cesura trihemímera com a cesura única, la qual coincideix amb la puntuació forta | *secuti*: part. pred. prolèptic | *exemplum et euentum*: hendíadis [= *exemplarem euentum*] • **759** *Maeonidae*: els etruscs es consideraven oriünds de Lídia (província d'Àsia Menor), anomenada antigament Meònia | *fatis debitus*: 'degut als fets' > 'destinat a morir' | *Arruns*: Arrunt, l'etrusc que occí Camil·la • **760** *uelochem... Camillam*: vers de bronze; cal posar en relleu la posició de l'ac. *Camillam* en simetria vertical amb el nom. *Arruns* | *iaculo*: abl. instr. depenent de *circuit* | *et... circuit et... temptat*: polisíndeton | *prior <virtute>*: predic. • **761** *circuit*: variant ortogràfica de *circumi(u)it* | *quae... fortuna*: atracció de l'antec. a l'or. de relatiu [= *fortunam quae...*] | *fortuna facillima*: al·literació • **762** *qua... cumque*: tmesi [= *quacumque*], adv. | *furens medio... agmine uirgo*: paral·lelisme (adj. / adj. + subst. / subst.), però concordança ABAB | *furens*: predic. • **763** *hac*: adv. | *tacitus*: predic. • **764** *qua*: adv. | *uictrix*: predic. • **765** *celeris... habenas*: personificació | *iuuenis celeris... habenas*: hipàl·lage [= *iuuenis celer... habenas*] • **766** *hos aditus... hos aditus*: epanalepsi, políptoton i pl. poètic [= *hunc aditum... illum aditum*] • **766-767** *omnem... / ...undique circuitum*: pleonasme | *circuitum*: variant ortogràfica de *circumitum* | *certam... hastam*: personificació; l'adj. *certam* 'infal·lible' actua aquí predicativament; hi ha també hipàl·lage, atès que és Tarcó qui no falla en el llançament de l'asta | *improbis*: pred. • **768** *Cybelo*: dat. depenent de *sacer*; metonímia pel nom de la deessa. La lectura *Cybelo* es troba al manuscrit anomenat Mediceu, datat el s. V dC, i és

transmesa també per Servi, però en la cita que Macrobi (*Saturn.* 5, 1, 12) fa d'aquest passatge es llegeix *Cybelae*. El Cíbelo era una muntanya frígia, dedicada òbviament a Cíbele | *Chloerus*: sacerdot troià de la deessa Cíbele | *sacer... sacerdos*: pleonasme i figura etimològica | *olim*: abans de la destrucció de Troia • **769** *insignis*: predic. | *Phrygiis fulgebat*: al·literació; des de temps molt antics s'identificà l'oclusiva aspirada grega, transcrita amb *ph* amb el so de l'*f* llatina | *Phrygiis... in armis*: aquí *in* pren noció instrumental (Bassols I § 123 b), cf. cat. 'exèrcit en armes', 'fet en or' o cast. 'ir en coche' • **770-771** *spumantem*: predic. | *-que... equum quem*: al·literació | *in plumam*: 'a manera de plomatge', aquí la prep. *in* pren sentit modal (Bassols I § 269, 2) | *aenis... squamis*: abl. de qualitat depenent de *pellis* | *aenis*: variant ortogràfica d'*aeneis* que troba la seva justificació en la tendència del llatí a la simplificació dels hiats | *conserta*: part. atrib. | *auro*: abl. instr. depenent de *conserta* • **772** *ipse* [= *Chloerus*] | *clarus*: predic., reforça la descripció feta al v. 769 | *peregrina ferrugine... et ostro*: hendíadis [= *peregrino et ferrugineo ostro*] • **773** *spicula... Lycio Gorthynia cornu*: quiasme (subst. / adj. + adj. / subst., però concordança ABAB) • **774-775** *aureus... cassida*: encavalcament / *aureus... aurea*: políptoton | *ex humeris*: pl. poètic | *uati*: dat. poss. | *cassida*: doblet de *cassis*, *-idis* • **775-776** *croceam... chlamydemque... que crepantis carbaseos*: al·literació combinada que té com a element comú /k/; hendíadis [= *chlamydemque sinuum crepantium carbaseorum*] | *in nodum*: 'a la manera d'un nus' (cf. *supra ad v. 771*) • **777** *pictus*: predic.; hipàl·lage, atès que semànticament es refereix a les túniques | *tunicas et barbara tegmina*: ac. de relació (hel·lenisme sintàctic) depenent de *pictus*; al·literació combinada d'*t* i de *c* | *barbara tegmina*: 'calçols bàrbars', contraposats al costum romà dels *subligaria*, tot i que a partir de l'imperi s'introdí parcialment el costum de dur els homes calçols; cal observar la dificultat aparent de donar nom a aquesta peça de vestir, atès que amb el terme *tegimen* / *tegmen* es designava qualsevol cosa que fes la funció de cobrir, des de la 'coberta del cel' passant per 'refugi', 'vestit', 'capell' fins a 'escut' i 'gambra' | *crurum*: gen. obj. depenent de *tegmina* • **778-781** *hunc* [= *Chloerum*] *uirgo*: contraposició | *arma Troia*: 'armes troianes' | *captiuo siue ut*: hipèrbaton [= *siue ut captiuo*] | *captiuo... in auro*: *uid. supra ad v. 769* | *unum*: 'unic' predic. d'*hunc*; antítesi d'*ex omni certamine* | *certamine pugnae*: pleonasme | *uenatrix... caeca... incauta*: predic. • **782** *femineo... amore*: vers de bronze | *praedae et spoliolum*: pleonasme • **783** *telum... cum*: hipèrbaton [*cum telum...*] | *telum... tandem tempore capto*: al·literació de *t* | *tempore capto*: 'aprofitant l'ocasió' • **785** *summe... sancti custos Soractis*: al·literació d'*s* | *sancti custos Soractis Apollo*: hipàl·lage [= *sancte custos...*] | *Soractis*: muntanya, situada al nord de Roma, que pren el nom del déu *Soranus*, identificat amb *Apollo* i, fins i tot, amb *Júpiter* | *deum*: gen. partitiu depenent de *summe* [= *deorum*] • **786-787** *primi*: predic. 'capdavanters', 'preferents' | *pineus ardor aceruo*: hipàl·lage [= *ardor pineo aceruo*] • **788** *multa... pruna*: abl. de lloc sense prep. i sg. poètic [= *in multis prunis*] • **789-790** *pater... omnipotens*: hipèrbaton i encavalcament | *da... aboleri*: constr. d'inf. en comptes d'*ut* + subj., ús poètic, per imitació grega, que esdevé

freqüent també a la prosa postclàssica | *hoc nostris... dedecus armis*: paral·lelisme (adj. / adj. + subst. / subst). però concordança ABAB | *nostris... armis*: abl. instr. • **790-791** *non... peto*: segona sol·licitud i segon encavalcament | *exuuias... tropaeum... spolia*: descripció completa de tot allò que representa el triomf total de l'enemic. Amb el terme *exuuias* es designava tot allò que hom duia damunt el cos (vestits, armes i ornaments); amb *tropaeum*, manlleu del grec (> τρόπαιον), el tronc d'arbre talat on es penjaven les armes dels enemics vençuts; amb *spolium*, el botí de guerra | *pulsae*: predic. 'després de derrotada' | *uirginis*: metonímia [= *Camillae*] • **791-792** *mihi... ferent*: tercer encavalcament | *facta ferent*: al·literació | *haec... dum...*: hipèrbaton [= *dum haec...*] • **792-793** *haec... cadat*: quart encavalcament | *pestis pulsa*: al·literació i metàfora mitjançant la identificació de la pesta amb Camil·la | *pulsa*: predic. 'derrotada' | *meo... uulnere*: metonímia (l'efecte per la causa [= *mea hasta / per meam manum*]) | *patrias... urbes*: supressió de la prep. [= *in patrias... urbes*], pl. poètic i amplificació [= *patriam / domum*] | *inglorius*: predic. 'sense glòria <militar>', atès que matar una dona no era considerat mèrit de guerra • **794-795** *succedere... dedit*: *uid. supra ad v. 791* | *uoti*: gen. part. depenent de *partem* | *mente*: supressió de la prep. [= *in mente*] • **796** *sterneret ut...*: hipèrbaton [= *ut sterneret <Arruns>...*] | *subita turbatam morte Camillam*: paral·lelisme (adj. / adj. + subst. / subst.), però concordança ABAB • **797-798** *adnuat*: en correspondència amb *partem mente dedit* (v. 795-795) | *oranti <Arrunti>* | *reducem ut...*: hipèrbaton [= *ut reducem <eum>...*] | *patria alta*: *alta*, atès que la pàtria és la muntanya Soracte | *non dedit*: en correspondència amb *partem... dispersit* | *Notos*: sinèdoque [= *uentos*], vent del sud 'migjorn' | *uocem*: sinèdoque [= *<Arruntis> precem*] | *uertere* [= *uerterunt*] | *uocem uertere*: al·literació | *procellae*: pl. poètic • **799** *missa manu sonitum... hasta... auras*: al·literació combinada d'*m* i d'*s* • **800** *conuertere... tulere* [= *conuerterunt... tulerunt*] | *animos acris*: pl. distributiu 'esperit impetuós' • **801** *cuncti*: predic. | *nihil*: adv. | *ipsa... memor*: or. nominal | *nec aerae nec sonitus... aut uenientis... teli*: gen. part. depenent de *memor* coordinat mitjançant polisíndeton amb *uariatio* | *nec aerae nec sonitus*: hendíadis [= *aëris sonitus*] • **802** v. holodàctil • **803** vers de plata | *hasta... donec*: hipèrbaton [= *donec hasta...*] | *hasta... exsertam... perlata papillam*: quiasme (subst. / adj. predic. + adj. predic. / subst. i concordança ABAB) | al·literació d'*s* en el primer hemistiqui; al·literació de *p* en el segon • **803-804** *hastam... / haesit...*: simetria vertical • **804** *bibit*: personificació | *acta*: predic. • **805-806** *trepidare*: predic. | *concurrunt trepidare comites... ruentem*: al·literació combinada de */k/* i */r/* | *dominam*: metonímia [= *reginam*] | *ruentem*: predic. | *concurrunt... suscipiunt*: encavalcament | *exterritus Arruns*: al·literació combinada de */t/* i de */r/* • **807-808** *laetitia... metu*: antítesi | *hastae... telis*: dat. depenents de *credere* i *occurrere* respectivament • **809-815** símil inspirat en *Íliad.* 15, 586-589 | *ac... haud secus... Arruns*: or. principal | *ille... lupus*: hipèrbaton | *auis... conscius*: predic. | *audacis... facti*: gen. part. depenent de *consciis* | *remulcens... pauitantem*: predic. de *lupus* i *caudam* respectivament; hipàllage [= *pauitans lupus*] | *haud secus*: lítote que tanca el símil | *turbidus... contentus*:

predic. d'*abstulit* i *immscuit* respectivament | *fuga*: abl. de limitació depenent de *contentus*
 | *mediis armis*: supressió de la prep. [= *in mediis armis*] | *mediis se immiscuit armis*:
 al·literació combinada d'*m* i d'*s* | *armis*: metonímia [= *armatis*] • **813** *caudam... pautantem*:
 hipà·lage • **816** *illa* [= *Camilla*] | *manu moriens*: al·literació d'*m* | *telum trahit*: al·literació
 de *t* | *ossa sed inter*: hipèrbaton i anàstrofe [= *sed inter ossa*] i al·literació d'*s* • **817** *ferreus...*
muco: vers de bronze • **818-819** *labitur... labuntur*: políptoton i anadiplosi | *exsanguis...*
frigida: predic. | *labuntur... lumina*: encavalcament | *lumina*: metonímia [= *oculos*] |
quondam: modifica *purpureus* • **820** *Accam*: companya de Camil·la que solament apareix
 citada en aquest passatge | *ex aequalibus*: abl. de naturalesa separativa depenent d'*unam*;
 metonímia [= *comitibus*] • **821** *fida... <erat> quae*: hipèrbaton [= *quae <erat> fida*] | *sola*:
 predic. | *Camillae*: dat. depenent de *fida* • **822** *quicum*: forma arcaica de l'abl. sg. del relatiu
 [= *quacum / cum qua*] | *partiri*: Servi adverteix que cal sobreentendre *consueuerat*; els
 comentaristes i els gramàtics moderns interpreten *partiri* com a inf. històric (construcció força
 estranya de trobar en una or. subordinada però present a Sal·lusti (*Jug. 70, 5: litteras ad eum per*
homines fidelis mittit, in quis mollitiam socordiamque uiri accusare, testari deos...) i a alguns
 autors postclàssics com ara Tàcit (*ann. 2, 4, 3: ubi minitari Artabanus... , rector Syriae Creticus*
Silanus excitum custodia circumdat) | *ita*: l'adv. contribueix a donar èmfasi al parlament de
 Camil·la • **823** *potui*: 'he estat capaç', aquí *possum* està emprat amb valor absolut • **824**
<me> conficit | *nigrescunt*: neologisme • **825-826** esticomíia en tots dos versos, fet que
 aquí té clarament finalitat expressiva | *succedat... arceat*: subj. jussiu | *urbe*: abl.
 separatiu 'fora de la ciutat' • **827** *simul*: hom interpreta generalment com a prep. d'abl. (ús
 poètic), però també podria ser adv. | *linquebat habenas*: 'abandonava les regnes'; segons
 això, la mort sobrevingué a Camil·la muntada a cavall (a l'episodi immediatament anterior
 l'heroïna combatia a peu contra Aunus [*Aen. 11, 709-717*]) • **828-830** *non sponte*: lítote |
fluens: predic. 'lliscant' | *frigida*: predic. | *toto... corpore*: abl. separatiu depenent d'*exsoluit*
 | *lenta... colla*: pl. poètic | *posuit*: 'deixà caure' (sentit etimològic) | *relinquens*: predic. La
 majoria dels editors prefereixen la 'lectio difficilior' *relinquens* (tercera i segona mà
 respectivament dels manuscrits Mediceu i Palatí) en front de *reliquit* (*PR*) | *arma relinquens*:
 el fet de deixar les armes amb l'últim alè de vida era senyal inconfusible de valor guerrer • **831**
uitaque... umbras: vers, inspirat en *Íliad. 22, 362-363*, que posa fi a la narració de la mort de
 Camil·la i que Virgili repeteix per a posar el punt final a la mort de Turn i, tal com ha arribat
 L'Eneida fins a nosaltres, també al poema (*Aen. 12, 952*) | *indignata*: predic. amb valor
 modal 'injustament' (etimològicament derivat de *decet* 'escaure' [> *decus, decor...*], amb *in-*
 com a prefix negatiu (cf. *decorus / indecorus*) • **832-833** *tum... sidera*: encavalcament |
surgens: predic. | *surgens ferit... clamor*: metàfora | *ferit aurea clamor sidera*: la mateixa
 expressió (antitètica de *fugit umbras* del vers precedent), aquí encavalcada en dos versos, es
 troba com a segon hemistiqui a *Aen. 2, 488* | *aurea*: epítet 'constans' | *crudescit*:
 neologisme virgilià • **834-835** *densi*: predic. en masc. pl. per silepsi o concordança *ad sensum*

| *copia*: metonímia [= *exercitus*] | *Teucrum*: gen. pl. [= *Teucrorum*] | *omnis copia Teucrum Tyrrhenique duces Euandrique Arcades alae*: asimetria o *uariatio* [= *omnes Teucri, Tyrrhenique duces Arcadesque alae*] | *Euandri... Arcades alae*: pleonasme, atès que els esquadrans arcadis eren les forces amb que el seu rei Evandre ajudava Eneas • **836-837** *at*: assenyala el canvi d'escenari de la narració | *Triuiaie custos*: aposició que serveix per a recordar la funció d'Opis, enviada per Diana per a venjar el destí funest de Camil·la | *alta... interrita*: predic. de *sedet* i *spectat* respectivament | *sedet sumis spectat*: al·literació • **838** *medio iuuenum... clamore furentum*: quiasme (adj. / subst. + subst. / adj. i concordança ABAB) i harmonia imitativa mitjançant la repetició d'*m* | *furentum* [= *furentium*] • **839** *prospexit*: el preverbi *pro-* 'de lluny' posa en relleu l'observació a distància dels esdeveniments | *prospexit tristi*: contrast de sons 'durs' en relació amb la suavitat de sons de *mulcatam morte Camillam*, aconseguida mitjançant l'al·literació d'*m* | *tristi mulcatam morte Camillam*: paral·lelisme amb ordre quiàstic (adj. / adj. + subst. / subst., però concordança ABAB) | *mulcatam morte*: ús metafòric de *mulco*, atès que generalment s'entén l'acció de 'maltractar', 'apallissar' amb cadenes (cf. Servi *a.l.*) | canvi de ritme, ara lent com a conseqüència de situar quatre espondeus consecutius • **840-842** *has... uoces*: metonímia [= *haec uerba*] | *heu*: interjecció que expressa dolor | *nimum... nimum crudele supplicium*: anadiplosi; cal observar la posició destacada de *supplicium* en començament de vers (Servi *a.l.*: '*crudele luisti supplicium iuris uerbo usus est. luere enim debere dicitur qui pecuniam soluit: quod hic usurpatum est in capitis poenam*') | *conata*: predic. del subjecte [= *tu*, és a dir, *Camilla*], complementat per *laccessere* | *Teucros*: complement de *laccessere* | *bello*: ab. instrumental modal 'provocar mitjançant la guerra' • **843-844** *desertae*: predic. de *tibi*; metonímia [= *solis* o bé *solitariae*] | *in dumis*: metonímia [= *in siluis*] | *nostras... pharetras*: el pl. es justifica pel fet que Opis parla en nom de les nimfes de Diana que anaven armades com la deessa. El terme *pharetra* és un manlleu del grec introduït com a poeticisme per Livi Andrònic | *umero* [= *in umero*] | *gessisse*: l'ús de *gesso*, freqüentatiu de *gero*, posa en relleu l'entrenament de Camil·la amb les armes de Diana • **845** *non... indecorem... reliquit*: lítote | *indecorem*: predic. de *te* | *tua te*: emfasització, al·literació inclosa, mitjançant la seqüència de formes pronominals | *regina*: metonímia [= *Diana*] | *regina reliquit*: al·literació • **846-847** *extrema iam in morte*: al·literació | *neque... sine nomine... aut... inultae*: lítote amb *uariatio* | *morte... letum*: repetició expressiva del concepte 'mort' combinant el terme llatí (*morte*) amb l'hel·lenisme (*letum*) • **848** vers gairebé idèntic a 11, 591 | *tuum uiolauit uulnere*: al·literació • **849** *morte... merita*: abl. de preu; cal observar l'ordre, gairebé figuratiu, del sintagma separat, com si d'una daga es tractés, per *luet* • **849-851** hipèrbaton [= *sub alto monte ex terreno aggere fuit ingens opacaque ilice tectum bustum Dercenni, antiqui Laurentis regis*] | *fuit*: perfet històric (Bassols I § 309) | *monte sub alto*: anàstrofe [= *sub alto monte*] | *terreno ex aggere*: l'expressió reflecteix el costum d'enterrar les cendres de la pira funerària en un túmul a nivell de terra | *bustum*: en sentit estricte 'pira funerària', però, per extensió del significat, sovint s'emprava com

a sinònim de 'sepulcre' (*uid. Seru. a.l.*: 'bustum hoc loco sepulchrum'), 'monument funerari' o 'tomba' | *regis Dercenni... antiqui Laurentis*: 'Dercenne' és un personatge desconegut l'única referència del qual és precisament aquest passatge de Virgili; fonts posteriors, però, l'identifiquen com a rei dels aborígens (*uid. Seru. a.l.* 'regis dercenni quidam †desterceii, rege Aboriginum, hoc nomen fictum putant') • **852** *dea... pulcherrima* [= Opis] | *pulcherrima*: 'epítet ornans' | *dea... rapido pulcherrima nisu*: quiasme (subst. / adj. + adj. / subst. i concordança ABAB) | *nisu <alarum>* (*cf. Aen. 4, 252 nitens alis*) • **853** *tumulo... ab alto*: anàstrofe | *speculatur*: tecnicisme • **854** *fulgentem*: molts editors prefereixen la lectura *laetantem* procedent de la correcció de la mà primera del ms. Mediceu | *uana*: ac. adverbial • **855-856** versos de reminiscència homèrica (Ἄσσον ἴθ', ὥς κεν θᾶσσον ὀλέθρου πείραθ' ἴκηαι (Hom. *Íliada* 20,429) on Aquil·les increpa Hèctor) • **856** *periture*: predic., voc. per nom. (Bassols I § 31b) | *ueni*: pres. d'imper. | *capias ut*: hipèrbaton [= *ut capias...*] • **857** *praemia*: metonímia [= *mercede*] • **858** *aurata uolucrum... sagittam... pharetra*: paral·lelisme amb ordre quiàstic (adj. / adj. + subst. / subst., però concordança ABAB) i metàfora (l'adj. *uolucer* deriva de *uolare*) | *Thrēissa*: variant de *Thraessa* > *Thressa* emprada en llatí a partir de Virgili; l'adj. serveix aquí per a referir-se a Opis, atès que procedia de Tràcia • **859** *cornu*: sinèdoque (la matèria per l'instrument [= *arcu*]) | *infensa*: predic. amb valor modal • **860-861** *donec... coirent*: ús no clàssic, hom esperaria *dum* + subj. per a recollir, a banda la noció temporal, la intencionalitat (Bassols II § 332) | *donec curuata coirent*: al·literació | *curuata... capita*: 'corbats els extrems <de l'arc>'; cal observar l'ordre dels mots que suggereix la imatge de l'arc tensat | *manibus ... aequis*: 'amb les mans anivellades' • **862** *laeua... dextra*: apos. de *manibus... aequis* | *ferri*: sinèdoque [= *sagittae*] | *dextra neruoque...*: hipèrbaton [= *dextraque neruo...*] • **863** *extemplo teli stridorem aurasque sonantis*: harmonia imitativa de ritme lent (ssss) mittjançant la combinació de sons, sobretot sibilants, del xiulet de la fletxa en travessar l'aire • **864** *audiit... haesitque*: el mateix temps verbal serveix aquí per a assenyalar la simultaneïtat d'ambdues accions • **865** *extrema*: ac. adverbial • **866** *obliti*: predic. | *ignoto... in puluere*: hipà·lage [= *in puluere ignotorum camporum*], atès que Arrunt, un més dels combatents anònims, és abandonat pels seus companys a l'esplanada • **867** *aufertur*: veu mitja.

Diana de Versailles, còpia romana d'un original del s. IV a.C., Museu del Louvre (París)

Bartolomeo PINELLI (1781-1835), *Mort de Camilla* (gravat)

ANNEXOS

I. CARACTERÍSTIQUES DE LA LLENGUA DE VIRGILI

Introducció

La llengua de Virgili no presenta grans diferències amb la de la resta d'autors de la seva època. No obstant això, té alguns trets característics –com ara arcaïsmes, neologismes, poeticismes–, deutors, però, de la tradició èpica, especialment d'Homer i d'Enni.

Les edicions de l'*Eneida* de Virgili, tant crítiques com escolars, no reflecteixen un criteri ortogràfic unificat. Aquest fet està motivat per la tradició ortogràfica i la tendència regularitzadora en l'àmbit lingüístic exercida pels editors i el professorat. Un exemple d'això es pot trobar en el manteniment d'*u* (minúscula) / *V* (majúscula) tant amb valor consonàntic com vocàlic o bé en la diferenciació *u* (minúscula) / *U* (majúscula) com a vocal i *v* (minúscula) / *V* (majúscula) com a consonant. Aquestes i altres diferències poden comprovar-se comparant, per exemple, l'edició de Jacques Perret a la col·lecció *Les Belles Lettres* amb la de R.A.B. Mynors publicada a la Col·lecció *Oxford Classical Texts* (vegeu el document intítulat *Bibliografia complementària*), etc.

A continuació oferim, de manera no exhaustiva, alguns trets rellevants pel que fa a la fonètica (més o menys reflectida segons el criteri ortogràfic seguit per l'editor), la morfologia, la sintaxi i el lèxic presents a l'*Eneida*. Tots els exemples han estat extrets d'aquesta obra cabdal de la literatura.

1. Ortografia i fonètica

a) Arcaïsmes:

- Grafia d'*-u-* per *-i-* davant oclusiva labial, dental o sonant labial.
Ex.: *inlutus* per *inclitus* (Verg. *Aen.* 6, 479) • *manifestus* • *maxumus* • *optumus*, formes que els editors sovint han regularitzat.
- Grafia d'*-i-* per *-u-* davant oclusiva labial, dental o sonant labial.
Ex.: *monimenta* per *monumenta* (Verg. *Aen.* 8, 356; 12, 945).
- Grafia d'*-o-* per *-e-* com a nucli de síl·laba formada per *u-* consonàntica i *-r/-s-*.

Ex.: *uortex* per *uertex* (Verg. *Aen.* 1, 117) • *uorsus* per *uersus* • *reuorti* per *reueri* • *uoster* per *uester*, formes que els editors sovint han regularitzat.

- Grafia d'-os per -us.
Ex.: *tuos... labor* per *tuus... labor* (Verg. *Aen.* 1, 76).
- Grafia d'-om per -um.
Ex.: *aeuom* per *aeuum* (Verg. *Aen.* 11, 569) • *diuom* (Verg. *Aen.* 1, 46) per *diuum* (= *deorum*) • *Argiuom* (Verg. *Aen.* 1, 40) per *Argiuum* (= *Argiuorum*) • *innocuom* per *innocuum* (Verg. *Aen.* 11, 230).
- Grafia -uont per -uunt.
Ex.: *ruont* per *ruunt* (Verg. *Aen.* 1, 85).
- Grafia *uo-* + consonant per *uu-*.
Ex.: *uolnus* (Verg. *Aen.* 1, 36) per *uulnus*.
- Grafia de -t per -d.
Ex.: *haut* per *haud* (Verg. *Aen.* 11, 238).
- Grafia de -c- per -qu-.
Ex.: *secuntur* per *sequuntur* (Verg. *Aen.* 8, 592).

b) Síncopes¹:

Ex.: *repostum* per *repositum* (Verg. *Aen.* 1, 26) • *aspris* per *asperis* (Verg. *Aen.* 2, 379).

c) Haplologia²:

Ex.: *direxti* per *direxisti* (Verg. *Aen.* 6, 57) • *accestis* (Verg. *Aen.* 1, 201) • *admorunt* per *admouerunt* (Verg. *Aen.* 4, 367) • *extinxem* per *extinxissem* (Verg. *Aen.* 4, 606) • *uixet* (Verg. *Aen.* 11, 118) per *uixisset*.

d) Afèresi³:

Ex.: *cupidost* per *cupido est* (Verg. *Aen.* 7, 263) • *imost* per *imo est* (Verg. *Aen.* 11, 23) • *acerbist* per *acerbi est* (Verg. *Aen.* 11, 678) • *uisast* per *uisa est* (Verg. *Aen.* 12, 147).

¹ Elisió de sons en l'interior d'un mot.

² Supressió d'un fonema o d'un grup de fonemes iguals o semblants que s'haurien de pronunciar dues vegades.

³ Pèrdua d'un fonema o d'una síl·laba en posició inicial de mot. La majoria de les edicions de Virgili han optat per a no reflectir, però, aquest fenomen.

2. Morfologia

2.1. Morfologia nominal

- Primera declinació.
  - Gen. sg. arcaic en *-āī*. Ex.: *aquai* (Verg. *Aen.* 7, 464) • *aulai* (Verg. *Aen.* 3, 354) • *pictai* (Verg. *Aen.* 9, 26).
  - Gen. pl. en *-um*: *famulum* per *famularum* (Verg. *Aen.* 11, 34).
- Segona declinació.
  - Nom. sg. m./f. en *-os* per *-us*. Ex.: *tuos... labor* per *tuus... labor* (Verg. *Aen.* 1, 76).
  - Ac. sg. *-om* per *-um*. Ex.: *innocuom* per *innocuum* (Verg. *Aen.* 11, 230).
  - Gen. pl. en *-um*. Ex.: *deum* (Verg. *Aen.* 7, 584) per *deorum* • *omnigenum* (Verg. *Aen.* 8, 698) • *uirum* (Verg. *Aen.* 8, 315) per *uirorum*.
  - Flexió de *deus*:

CAS	SINGULAR	PLURAL
N.	deus	dei / dii / di
V.	— ⁴	[dei / dii / di]
Ac.	deum	deos
G.	dei	deorum / deum / diuum
D.	deo	deis / diis / dis
Ab.	deo	deis / diis / dis

- Tercera declinació, temes en *-i*.
  - Ab. sg. *-i*. Ex.: *tumentī* (Verg. *Aen.* 7, 810) • *crinali* (Verg. *Aen.* 11, 577).
  - Ac. sg. i pl. m./f. en *-is* respectivament. Ex.: *Thybrim* (Verg. *Aen.* 7, 242) • *mephitim* (Verg. *Aen.* 7, 84) • *puppim* (Verg. *Aen.* 10, 297) • *luctantis* (Verg. *Aen.* 1, 53) • *montis* (Verg. *Aen.* 1, 61).
  - Gen. pl. m./f./n. en *-um*. Ex.: *caelestum* (Verg. *Aen.* 7, 432) • *parentum* (Verg. *Aen.* 2, 531).
- Quarta declinació.
  - Dat. sg. en *-u*: Ex.: *fletu* (Verg. *Aen.* 4, 369).
  - Gen. pl. en *-um*. Ex.: *manum* (Verg. *Aen.* 7, 490).

⁴ Fins el cristianisme no apareix una forma específica per al vocatiu singular de *deus* (*uid.* J. MOLINA YÉVENES, *Iniciación a la fonética, fonología y morfología latinas*. Barcelona, Publ. Univ. de 1993, col. Materials Docents 14, pàg. 95, nota 20).

- Declinació grecolatina⁵.
  - Nom. sg. en *-as, -es, -ys, -on, -e*. Ex.: *Aeneas* (Verg. *Aen.* 1, 170) • *Achilles* (Verg. *Aen.* 1, 468) • *Capys* (Verg. *Aen.* 2, 35) • *Machaon* (Verg. *Aen.* 2, 263) • *Phoebe* (Verg. *Aen.* 10, 216).
  - Voc. sg. en *-a, -e, -i, -o, -u*: Ex.: *Aenea* (Verg. *Aen.* 6, 261) • *Achate* (Verg. *Aen.* 1, 459) • *Dido* (Verg. *Aen.* 4, 408) • *Panthu* (Verg. *Aen.* 2, 429).
  - Ac. sg. en *-an, -en, -on, -a, -im*⁶, *-in, -n -o*: Ex.: *Aenean* (Verg. *Aen.* 12, 794) • *Anchisen* (Verg. *Aen.* 6, 670) • *Laocoonta* (Verg. *Aen.* 2, 213) • *Parim* (Verg. *Aen.* 10, 705) • *Charybdin* (Verg. *Aen.* 3, 684) • *Capyn* (Verg. *Aen.* 1, 183).

2.2. Morfologia pronominal

- Ús de formes arcaiques dels pronoms relatiu i demostratiu.
  - Ex.: *quis* per *quibus* (Verg. *Aen.* 8, 316) • *quoi* per *cui* (Verg. *Aen.* 12, 225) • *olli* (Verg. *Aen.* 5, 10) i *ollis* (Verg. *Aen.* 6, 730) per *illi* i *illis* respectivament • *isdem* per *iisdem* (Verg. *Aen.* 7, 70).
- Formes emfàtiques.
  - Ex.: *memet* (Verg. *Aen.* 4, 606) • *tete* (Verg. *Aen.* 12, 891).

2.3. Morfologia verbal

- Formes arcaiques
  - a) Verb *sum* i compostos:
    - Formes personals:
      - Ex.: *fuat* (Verg. *Aen.* 10, 108) per *sit*.
fores (Verg. *Aen.* 2, 453) • *foret* (Verg. *Aen.* 5, 398) • *forent* (Verg. *Aen.* 8, 209) per *esses, esset, essent* respectivament • *adforet* (Verg. *Aen.* 2, 522) per *adesset*.
    - Formes nominals:
      - Ex.: *fore* per *esse* (Verg. *Aen.* 1, 444).
  - b) Conjugació regular:
    - Pret. imperf. ind. de la 4a. conjugació en *-ibam*.
      - Ex.: *lenibat* (Verg. *Aen.* 6, 468) • *nutribat* (Verg. *Aen.* 11, 572) • *uestibat* (Verg. *Aen.* 8, 160) • *insignibat* (Verg. *Aen.* 7, 790).
    - Pret. perf. ind. en *-ēre* (3a. p. pl.).

⁵ Vid. J. MOLINA YÉVENES, *Iniciación...*, pàg. 108-111.

⁶ No s'ha de confondre l'ac. en *-im* en manlleus grecs, com ara *Parim* (de *Paris, Paridis*) amb els ac. en *-im* dels temes en *-i* de la 3a. decl.

Ex.: *sedēre* (Verg. *Aen.* 10, 301) • *docuēre* (Verg. *Aen.* 1, 392) • *cinxere... dedēre* (Verg. *Aen.* 1, 398) • *spirauēre* (Verg. *Aen.* 1, 404) • *opposuēre* (Verg. *Aen.* 9, 469).

– Futur imperf. d'ind.

Ex.: *faxo* (Verg. *Aen.* 9, 154) per *faciam*.

– Pres. de subjuntiu en *-im*.

Ex.: *edit* (Verg. *Aen.* 12, 801).

– Infinitiu de present, veu passiva.

Ex.: *accingier* (Verg. *Aen.* 4, 493) per *accingi* • *defendier* (Verg. *Aen.* 8, 493) per *defendi* • *dominariaer* (Verg. *Aen.* 7, 70).

• Formes atemàtiques:

Ex.: *complerant* (Verg. *Aen.* 9, 380) • *implessem* per *impleissem* (Verg. *Aen.* 4, 605) • *fundasse* (Verg. *Aen.* 7, 410) • *generasse* (Verg. *Aen.* 7, 734).

• Formes sincopades i haplòlogiques.

Ex.: *uid. supra* § 1 *b, c*.

• Verbs no deponents per deponents.

Ex.: *populo* per *populor* (Verg. *Aen.* 12, 263).

• Verbs deponents per actius.

Ex.: *bellantur* per *bellant* (Verg. *Aen.* 11, 660).

3. Sintaxi

3.1. Sintaxi nominal

• Acusatiu:

– intern (Bassols I § 35):

Ex.: *sacra canunt* (Verg. *Aen.* 2, 239) 'canten <càntics> sagrats'.

– de determinació (Bassols I § 35):

Ex.: *mille fugit refugitque uias* (Verg. *Aen.* 12, 753).

– adverbial (Bassols I § 41):

Ex.: *intonuit laeuum* (Verg. *Aen.* 2, 693) 'va tronar per la banda esquerra' • *aeternumque uale!* (Verg. *Aen.* 11, 98) 'Adéu per sempre!'.

– de relació (*uid.* Bassols I § 36).

Ex.: [sc. *Laocoon*] *perfusus sanie uittas* (Verg. *Aen.* 2, 221) '[Laocoon] amarat de bava pel que fa a les bandes' = 'amb les bandes amarades de bava'.

redimitus tempora lauro (Verg. *Aen.* 3, 81) 'cenyit amb llorer pel que fa a les temples' = 'cenyides les temples amb llorer'.

[sc. *regina*] *clamat... mentem turbata...* (Verg. *Aen.* 12, 598-599) '[La reina], turbada pel que fa a la seva ment' = 'turbada la seva ment, ...'.

– exclamatiu (Bassols I § 43):

Ex.: *heu stirpem inuisam et fatis contraria nostris / fata Phrygum!* (Verg. *Aen.* 7, 293-294) 'Ah, llinatge odiós i fets dels frigis contraris als nostres fets!'

– complements de 'lloc *quo*'.

a) Noms de lloc major i comuns sense preposició (ús no clàssic):

Ex.: *Italiam... uenit* (Verg. *Aen.* 1, 2) = *in Italiam... uenit* • *deuenere locos laetos* (Verg. *Aen.* 6, 638) = *deuenere in locos laetos*.

b) Noms de lloc menor amb preposició (ús no clàssic):

Ex.: *ad Troiam... uenerat* (Verg. *Aen.* 2, 342-343) = *Troiam... uenerat*.

• Genitiu:

– de referència (Bassols I §§ 53-57):

Ex.: *miserere domus labentis* (Verg. *Aen.* 4, 318) 'apiada't del <meu> palau que s'esfondra!' • *damnati crimine mortis* (Verg. *Aen.* 6, 430) 'condemnats a mort'.

– de qualitat (Bassols I § 74):

Ex.: *palus inamabilis undae* (Verg. *Aen.* 6, 438) 'aiguamoll d'ona desplaent'.

• Datiu:

– agent (Bassols I § 100):

Ex.: *Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur* (Verg. *Aen.* 1, 574) • *Cassandra... / non umquam credita Teucris* (Verg. *Aen.* 2, 246-247) • *mihi se... uidendam / obtulit* (Verg. *Aen.* 2, 589-590).

– simpatètic (Bassols I § 96):

Ex.: *obstipuere animi Rutulis* (Verg. *Aen.* 9, 123) 'romangueren estupefactes els ànims per als rútuels' = 'els ànims dels rútuels' • *ardet apex capiti* (Verg. *Aen.* 10, 270) • *classi... immittit habenas* (Verg. *Aen.* 6, 1).

– de direcció (Bassols I § 102):

Ex.: *it clamor caelo* (Verg. *Aen.* 5, 451) 'el clamor arriba fins al cel'.

– de finalitat (Bassols I § 101):

Ex.: *ipsum auxilio subeuntem... corpiunt* (Verg. *Aen.* 2, 16).

• Ablatiu:

– de qualitat (Bassols I § 119):

Ex.: *fluuio Tiberinus amoeno* (Verg. *Aen.* 7, 30).

– de limitació (Bassols I § 127):

Ex.: *Strophades Graio... nomine dictae* (Verg. *Aen.* 3, 210) 'anomenades Estròfades segons el nom grec' = 'anomenades amb el nom grec d'Estròfades'.

– de preu (Bassols I § 126):

Ex.: *auro... uendebat* (Verg. *Aen.* 1, 484) 'venia per or'.

– complements de 'lloc *ubi*' sense preposició:

Ex.: <Aeneas> *his... locis maestam... Eriphylen... cernit* (Verg. *Aen.* 6, 445-446) = *in his locis...*

3.2. Sintaxi de l'adjectiu

• Adjectius en *-bundus* equivalent al participi de futur act.

Ex.: *moribundam* (Verg. *Aen.* 4, 323) = *morituram*

3.3. Sintaxi dels numerals

• Perífrasis multiplicatives:

Ex.: *ter centum <iuuenes>* (Verg. *Aen.* 10, 182) • *ter denis... redeuntibus annis* (Verg. *Aen.* 8, 47) • *bis septem Rutuli* (Verg. *Aen.* 9, 161).

• Multiplicatiu per cardinals:

Ex.: *duplicis... parentis* (Verg. *Aen.* 7, 140) per *duorum parentium*.

• Distributiu per cardinals:

Ex.: *centena... arbore* (Verg. *Aen.* 10, 207) per *centum arboribus* • *centum... bracchia... centenasque manus* (Verg. *Aen.* 10, 565-566).

• Ponderatiu:

Ex.: *centum oratores augusta ad moenia regis / ire iubet* (Verg. *Aen.* 7, 153-154).

3.4. Sintaxi verbal

• Construcció transitiva de verbs intransitius:

Ex.: *haec nos suprema manebat* [= *expectabat*] (Verg. *Aen.* 7, 128).

• El·lipsi de *sum* com a auxiliar de formes compostes:

Ex.: *extinctus <est> pudor* (Verg. *Aen.* 4, 322) • *conterritus <est> ipse... cunctatur et...* (Verg. *Aen.* 9, 123-124).

• Indicatiu:

– present general (Bassols I § 296). Ex.: *quale per incertam lunam sub luce maligna / est iter in siluis* (Verg. *Aen.* 6, 270-271).

– present històric (Bassols I § 297). Ex.: *pater Aeneas... / deserit et muros et summas deserit arces* (Verg. *Aen.* 12, 697-698).

– [pret.] imperfet de conat (Bassols I § 304). Ex.: *Aeneas ardentem... lenibat dictis animum lacrimasque ciebat* (Verg. *Aen.* 467-468).

- [pret.] imperfet general (Bassols I § 305). Ex.: *intentique ora tenebant* (Verg. *Aen.* 2, 1).
- fut. de determinació (Bassols I § 322). Ex.: *referes ergo haec et nuntius ibis / Pelidae genitori* (Verg. *Aen.* 2, 547-548).
- Subjuntiu:
  - optatiu o de desig (Bassols I § 350, 1): Ex.: *Di... umbraeque silentes... sit mihi fas audita loqui* (Verg. *Aen.* 6, 264-266).
  - exhortatiu (Bassols I § 344): *moriatur et in media arma ruamus* (Verg. *Aen.* 2, 353) 'morim i llancem-nos en mig de les armes'.
  - impersonal (solament 2a. p. sg. pres.) (Bassols I § 352 b): *pelago credas innare... Cycladas* (Verg. *Aen.* 8, 691-692), literalment 'creuries que les Cíclades nedaven al mar' = 'hom creuria que...'
- Imperatiu negatiu (Bassols I § 361):
  - Ex.: *ne finge <animo>* (Verg. *Aen.* 4, 338).
- Infinitiu:
  - depenent de substantius (Bassols I § 379).
    - Ex.: *obsidere portas... cura... et moenia cingere* (Verg. *Aen.* 9, 159-160) • *fiducia... litora praecipere* (Verg. *Aen.* 10, 276-277).
  - construcció d'infinitiu amb acusatiu en lloc d'*ut* + subjuntiu.
    - Ex.: *hortamur fari* (Verg. *Aen.* 2, 74) • *quae mens... / impulit his cingit telis?* (Verg. *Aen.* 2, 519-520) • *flectere imperat* (Verg. *Aen.* 7, 35) • *uocari imperat* (Verg. *Aen.* 7, 168-169).
  - exclamatiu (Bassols I § 383).
    - Ex.: *Mene incepto desistere uictam / nec posse Italia Teucrorum auertere regem?* (Verg. *Aen.* 1, 37-38).
  - històric (Bassols I § 381).
    - Ex.: *omnes ruere ac totum spumare reductis / conuulsum... aequor* (Verg. *Aen.* 8, 689-690) • *multi seruare recursus / languentis pelagi et breuibus se credere saltu, / per remos alii* (Verg. *Aen.* 10, 288-290).
  - valor final (Bassols I § 375, 1).
    - Ex.: *paribusque ornauerat armis / uel conferre manum uel equo praeuere uentos* (Verg. *Aen.* 12, 344-345).
- Supí (Bassols I § 426-429):
  - Supí en *-um*:
    - Ex.: *non... /... Graiis seruitum matribus ibo* (Verg. *Aen.* 2, 785-786).
  - Supí en *en -u*:
    - Ex.: *mirabile dictu* (Verg. *Aen.* 1, 439) • *terribiles uisu formae* (Verg. *Aen.* 6, 277).
- Participi :
  - Atributiu (Bassols I § 386, 1):

Ex.: *uerba labantia* (Verg. *Aen.* 12, 223) • *genus profectum* (Verg. *Aen.* 8, 51) • *exspectata dies* (Verg. *Aen.* 5, 104) • *fames... positura* (Verg. *Aen.* 7, 128-129).

– Predicatiu (Bassols I § 386, 2; 395):

Ex.: *luno, aeternum seruans sub pectore uolnus, / haec secum* (Verg. *Aen.* 1, 36-37) • *ipsa, louis rapidum iaculata e nubibus ignem, / disiecit... rates* (Verg. *Aen.* 1, 42-43).

– Participi substantivat (Bassols I § 399):

Ex.: *hos iuxta falso damnati crimine mortis* (Verg. *Aen.* 6, 430) 'els condemnats...' • *uates... aperit futura* (Verg. *Aen.* 6, 12).

– Participi prolèptic:

Ex.: *et tuba commissos medio canit aggere ludos* (Verg. *Aen.* 5, 113).

3.5. Sintaxi oracional

• Or. subordinat de relatiu + subjuntiu (Bassols II §§ 236-239):

– Valor causal:

Ex.: *nos... miseri, quibus ultimus esset / ille dies* (Verg. *Aen.* 2, 248-249) 'nosaltres, infeliços, per als qui aquell dia era l'últim' = 'perquè aquell dia era l'últim'.

– Valor consecutiu:

Ex.: *nascetur... Troianus... Caesar... famam qui terminet astris* (Verg. *Aen.* 1, 287-288) 'naixerà un Cèsar troià que ha d'atènyer el cel amb el seu renom'.

– Valor final:

Ex.: *populusque patresque / exposcunt, mitti... uiros qui certa reportent* (Verg. *Aen.* 9, 193).

• *Cum inuersum* (Bassols II § 326-327):

Ex.: *uix... uela dabant..., cum luno... <uolutat> haec secum* (Verg. *Aen.* 1, 34-37) • *iamque rubescebat... Aurora... cum procul... uidemus Italiam* (Verg. *Aen.* 3, 521-523).

4. Lèxic

4.1. Substantius

• Noms d'agent amb el sufix *-tor*.

Ex.: *fundator* (Verg. *Aen.* 7, 678) • *latrator* (Verg. *Aen.* 8, 698).

• Neutres en *-men*.

Ex.: *gestamen* (Verg. *Aen.* 7, 246) • *luctamen* (Verg. *Aen.* 8, 89).

4.2. Adjectius

- Adjectius acabats en:

- <i>alis</i>	Ex.: <i>crinalis</i> (Verg. <i>Aen.</i> 7, 403).
- <i>ilis</i>	Ex.: <i>flexilis</i> (Verg. <i>Aen.</i> 5, 559).
- <i>bilis</i>	Ex.: <i>inamabilis</i> (Verg. <i>Aen.</i> 6, 438) • <i>inlaetabilis</i> (Verg. <i>Aen.</i> 3, 707).
- <i>ax</i>	Ex.: <i>edax</i> (Verg. <i>Aen.</i> 2, 758) • <i>tenax</i> (Verg. <i>Aen.</i> 4, 188).
- <i>eus</i>	Ex.: <i>arboreus</i> (<i>arboreum</i> Verg. <i>Aen.</i> 12, 888) • <i>funereus</i> (<i>funerea</i> , Verg. <i>Aen.</i> 4, 507).
- <i>osus</i>	Ex.: <i>latebrosus</i> (<i>latebrosa</i> Verg. <i>Aen.</i> 8, 713) • <i>uillosus</i> (<i>uillosa</i> , Verg. <i>Aen.</i> 8, 266).

- Adjectius compostos.

- a) Lexema nominal + verbal:

- <i>cola</i> [< <i>col-e-re</i> 'habitar']	Ex.: <i>caelicola</i> (Verg. <i>Aen.</i> 10, 117).
- <i>fer</i> [< <i>fer-re</i> 'portar']	Ex.: <i>aesti-fer</i> (Verg. <i>georg.</i> 2, 353) • <i>oliui-ferae</i> (Verg. <i>Aen.</i> 7, 711) • <i>mali-ferae</i> (Verg. <i>Aen.</i> 7, 740).
- <i>gena</i> [< <i>gi-gn-e-re</i> 'engendrar']	Ex.: <i>omni-gena</i> (<i>omnigenum</i> , Verg. <i>Aen.</i> 8, 698).
- <i>ger</i> [< <i>ger-e-re</i> 'portar']	Ex.: <i>armi-ger</i> (Verg. <i>Aen.</i> 9, 648) • <i>saeti-ger</i> (Verg. <i>Aen.</i> 7, 17; 11, 198)
- <i>ficus</i> [< <i>fac-e-re</i> 'fer']	Ex.: <i>uulni-ficus</i> (Verg. <i>Aen.</i> 8, 446).
- <i>fidus</i> [< <i>fi-n-d-e-re</i> 'fendre', 'esberlar']	Ex.: <i>quadrifidus</i> (<i>quadrifidam</i> , Verg. <i>Aen.</i> 7, 509).
- <i>sonus</i> [< <i>sona-re</i> 'sonar']	Ex.: <i>horri-sonus</i> (<i>horrisono</i> , Verg. <i>Aen.</i> 6, 573).
- <i>uolus</i> [< <i>uola-re</i> 'volar']	Ex.: <i>ueli-uolus</i> (<i>ueliuolum</i> , Verg. <i>Aen.</i> 1, 224).

- c) Lexema verbal + nominal:

Ex.:

uersicolor [< *uertere* 'fer girar'] (Verg. *Aen.* 10, 181)

d) Dos lexemes nominals:

Ex.:

<i>bi-color</i> [< <i>bis</i> + <i>color</i>]	(Verg. <i>Aen.</i> 8, 276).
<i>bi-formis</i> [< <i>bis</i> + <i>forma</i>]	(Verg. <i>Aen.</i> 6, 25).
<i>bi-iugus</i> / <i>biiugis</i> [< <i>bis</i> + <i>iugus</i>]	(Verg. <i>Aen.</i> 10, 595).
<i>son-ipes</i> [< <i>sonus</i> + <i>pes</i>]	(Verg. <i>Aen.</i> 4, 135).
<i>tri-sulcus</i> [< <i>tri-</i> + <i>sulcus</i>]	(Verg. <i>Aen.</i> 2, 475).
<i>nocti-uagus</i> [< <i>nocti-</i> + <i>uagus</i>]	(Verg. <i>Aen.</i> 10, 216).
<i>quadri-pes</i> [< <i>quadru-</i> + <i>pes</i>]	(Verg. <i>Aen.</i> 3, 542).

4.3. Verbs

- Verbs freqüentatius per mitjà de sufix *-so* / *-to*.

Ex.:

<i>capesso</i> [< <i>capio</i>]	(<i>capessere</i> , Verg. <i>Aen.</i> 4, 346).
<i>lapso</i> [< <i>labor</i>]	(<i>lapsantem</i> , Verg. <i>Aen.</i> 2, 551).
<i>preonso</i> [< <i>prendo</i>]	(<i>prensant</i> , Verg. <i>Aen.</i> 2, 444).
<i>rapto</i> [< <i>rap -i-o</i>]	(<i>raptauerat</i> , Verg. <i>Aen.</i> 1, 483).
<i>uiso</i> [< <i>uide-o</i>]	(<i>uisendi</i> , Verg. <i>Aen.</i> 2, 63).
<i>uolito</i> [< <i>uolo</i> (1)]	(<i>uolitabant</i> , Verg. <i>Aen.</i> 11, 546).
<i>uoluto</i> [< <i>uoluo</i>]	(<i>uolutans</i> , Verg. <i>Aen.</i> 1, 50).

- Verbs amb sufix incoatiu *-sco*.

Ex.:

<i>inardesco</i> [< <i>arde-o</i>]	(<i>inardescit</i> , Verg. <i>Aen.</i> 8, 623).
<i>claresco</i> [< <i>clareo</i>]	(<i>clarescunt</i> , Verg. <i>Aen.</i> 2, 301).
<i>tremesco</i> [< <i>tremo</i>]	(<i>tremescit</i> , Verg. <i>Aen.</i> 12, 916).

- Verbs simples per compostos:

Ex.:

<i>cernere</i>	= <i>decernere</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 12, 709).
<i>ruebant</i>	= <i>eruebant</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 1, 35).
<i>rumpit</i>	= <i>interrumpit</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 12, 699).
<i>seruare</i>	= <i>obseruare</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 10, 288).
<i>tulit</i>	= <i>attulit</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 7, 118).

- Verbs compostos per simples.

Ex.:

procurate = *curate* (Verg. *Aen.* 9, 158).

4.4. Poeticismes

- Substitucions lèxiques.

Ex.:

<i>adsuetum</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 7, 487)	per <i>mansuetum</i> .
<i>cuspis</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 1, 81)	per <i>hasta</i> .
<i>Eoo</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 11, 4)	per <i>mane</i> .
<i>fari</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 2, 147)	per <i>dicere</i> .
<i>gemini</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 2, 415)	per <i>duo</i> .
<i>germana</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 12, 830)	per <i>soror</i> .
<i>germanus</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 1, 346)	per <i>frater</i> .
<i>longaeuus</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 8, 498)	per <i>senex</i> .
<i>natus</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 6, 897)	per <i>filius</i> .
<i>palma</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 1, 481)	per <i>manus</i> .
<i>planta</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 8, 458)	per <i>pes</i> .
<i>quadripes</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 7, 500)	per <i>ceruus</i> .
<i>satus</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 7, 152)	per <i>filius</i> .
<i>uenit</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 7, 499)	per <i>penetrauit</i> .

- Variants poètiques de termes corrents.

<i>gens</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 1, 67)	per <i>populus</i> .
<i>aequor</i> 'superficie plana'	(Verg. <i>Aen.</i> 1, 381)	} per <i>mare</i> .
<i>altum</i> 'alt', 'profund'	(Verg. <i>Aen.</i> 3, 70)	
<i>freta</i> 'estret', 'canal'	(Verg. <i>Aen.</i> 1, 607)	
<i>gurgēs</i> 'gorg', 'remolí'	(Verg. <i>Aen.</i> 5, 33)	
<i>marmor</i> 'marbre'	(Verg. <i>Aen.</i> 7, 718)	
<i>pelagus</i> (< πέλαγος)	(Verg. <i>Aen.</i> 6, 3)	
<i>pontus</i> (< πόντος)	(Verg. <i>Aen.</i> 1, 40)	
<i>sal</i> 'sal'	(Verg. <i>Aen.</i> 1, 35)	
<i>uada</i> 'baix', 'gual'	(Verg. <i>Aen.</i> 7, 24)	

<i>unda / undae</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 10, 882)	}	per <i>navis</i> .
<i>aes</i> 'bronze'	(Verg. <i>Aen.</i> 10, 214)		
<i>carina</i> 'carena'	(Verg. <i>Aen.</i> 10, 296)		
<i>puppis</i> 'popa'	(Verg. <i>Aen.</i> 10, 297)		
<i>ratis</i> 'rai'	(Verg. <i>Aen.</i> 10, 295)		
<i>imber</i> 'pluja'	(Verg. <i>Aen.</i> 11, 548)	}	per <i>tempestas</i> .
<i>procella</i> 'temporal'	(Verg. <i>Aen.</i> 1, 102)		
<i>letum</i> (cf. λήθη 'oblit')	(Verg. <i>Aen.</i> 12, 851)	}	per <i>mors</i> .
<i>nex</i> 'mort violenta'	(Verg. <i>Aen.</i> 12, 341)		
<i>immanis</i> 'feroc', 'immens'	(Verg. <i>Aen.</i> 11, 552)	}	per <i>magnus</i> .
<i>immensus</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 2, 204)		
<i>ingens</i>	(Verg. <i>Aen.</i> 11, 556)		
<i>aether</i> (< αιθήρ 'èter')	(Verg. <i>Aen.</i> 3, 572)	}	per <i>caelum</i> .
<i>aura</i> 'aura', 'oreig'	(Verg. <i>Aen.</i> 3, 576)		
<i>polus</i> (< πόλος 'pol')	(Verg. <i>Aen.</i> 3, 586)		

- Perífrasis lèxiques.

<i>recuruo cornu</i> ⁷	(Verg. <i>Aen.</i> 7, 513)	per <i>bucina</i> .
<i>formae luporum</i> ⁸	(Verg. <i>Aen.</i> 7, 18)	per <i>lupi</i> .
<i>uentura uidebant</i> ⁹	(Verg. <i>Aen.</i> 2, 125)	per <i>prouidebant</i> .

⁷ La perífrasi serveix per a destacar la forma de la *bucina*.

⁸ La finalitat d'aquesta perífrasi és posar en relleu les extraordinàries proporcions d'aquests animals.

⁹ El poeta posa l'èmfasi en l'esdevenir mitjançant la combinació de la perífrasi i l'al·literació.

II. PRINCIPALS FIGURES ESTILÍSTIQUES

A continuació oferim, de manera no exhaustiva, una selecció de figures estilístiques presents a l'*Eneida*. Tots els exemples han estat extrets d'aquesta obra cabdal de la literatura.

AL·LITERACIÓ: Coneguda també amb el nom d'*harmonia imitativa* consisteix a repetir un mateix so o sons dins una clàusula o més, especialment la repetició del mateix so al començament de dos o més mots consecutius o situat a intervals curts. És la figura més freqüent a Virgili.

Ex.: spumass salis aere ruebant (Verg. *Aen.* 1, 35): al·literació d's i d'r.

a Tenedo tacitae per amica silentia lunae (Verg. *Aen.* 2, 255).

ANACOLUT: Manca de coherència sintàctica en la construcció d'un període.

Ex.: Interea reges ingenti mole Latinus

quadriiugo uehitur curru ... ..

... .. bigis it Turnus in albis (Verg. *Aen.* 12, 161-164)

sed uos, o lecti, ferro qui scindere uallum

apparat...? (Verg. *Aen.* 9, 146-147).

ANADIPOSI: Repetició, afegint-hi un adjunt, d'un mot, d'una proposició o d'un vers (*uid.* també *epanalepsi*).

Ex.: est hic, est animus lucis contemptor... (Verg. *Aen.* 9, 205).

ANÀFORA: Repetició dels mateixos mots al començament de dues o més clàusules successives.

Ex.: Tu mihi, quodcumque hoc regni, tu scepra louemque / concilias, tu das... (Verg. *Aen.* 1, 78-79).

ANÀSTROFE: Tipus d'hipèrbaton que consisteix a posposar la preposició al substantiu el cas del qual regeix.

Ex.: te propter (Verg. *Aen.* 4, 320).

ANTÍFRASI: Ús de paraules en un sentit contrari a llur pròpia significació.

Ex.: *Eumenides* (cf. Verg. *Aen.* 6, 280) 'benefactores' per a designar les Erínies o Fúries.

ANTÍTESI: Contrast que neix de l'acostament de dues idees, expressions, etc., que s'oposen l'una a l'altra.

Ex.: ... .. *una cum gente tot annos / bella gero...* (Verg. *Aen.* 1, 47-48).

ANTONOMÀSIA: Substitució, de manera inconfusible, d'un nom per el de la seva qualitat.

Ex.: *Dardanius <puer>* (Verg. *Aen.* 10, 133) per a referir-se a *Iulus*, el jove dàrdan per excel·lència.

ARCAISME: Mot, forma o gir que ha caigut en desús.

Ex.: *olli caeruleus supra caput astitit imber* (Verg. *Aen.* 5, 10), on *olli* està per *illi*.
Mauors per Mars (Verg. *Aen.* 10, 755).

ASIMETRIA: *uid. uariatio.*

ASÍNDETON: Absència de còpules o d'elements d'unió que podrien ésser nexes, o que caldria que ho fossin, entre dos termes o més.

Ex.: *ferre citi ferrum, date tela, ascendite muros* (Verg. *Aen.* 9, 37).

ASSONÀNCIA: Similitud fonètica entre dos mots a partir de la vocal accentuada: les vocals següents són iguals però les consonants poden ser diferents.

Ex.: *mactabat ad aras* (Verg. *Aen.* 2, 202).

APÒSTROFE: Figura de dicció que consisteix a interrompre el fil del discurs per a interpel·lar vivament a una persona o un grup, present o absent.

Ex.: *sed non puppis tua, Tarchon:* (Verg. *Aen.* 10, 302).

BRAQUILOGIA: Expressió abreviada que equival a una altra més àmplia (implícita en el context) o complicada, si els termes sobreentesos no estan en el context.

Ex.: *Cum Iuno... haec secum <uolutat>* (Verg. *Aen.* 1, 37), on *uolutat* és fàcilment deduïble del context.
propinquant <hostes> (Verg. *Aen.* 2, 733).

CACOFONIA: So desagradable, especialment el que resulta de la combinació d'uns sons determinats en un mot o en enunciat. En realitat es tracta d'una negligència del poeta.

Ex.: *Dorica castra* (Verg. *Aen.* 2, 27).
et ruit Oceano nox (Verg. *Aen.* 2, 250).
quidquid id est (Verg. *Aen.* 2, 49).

COMPARACIÓ: Figura per la qual un objecte es posa amb relació amb un altre que hom suposa més conegut, per fer més sensible aquell o una propietat d'aquell (*uid. símil*).

EL-LIPSI: És un tipus concret de braquilogia que consisteix en l'omissió d'un element necessari en el pensament lògic, però present en l'enunciat anterior o posterior.

Ex.: ... .. *rex Aeolus antro / luctantis uentos tempestatesque sonoras / imperio premit ac uinclis et carcere frenat.* (Verg. *Aen.* 1, 52-54), on *rex Aeolus* és òbviament el subjecte de *premit* i *frenat*.

ENÀL-LAGE: Substitució d'una part del discurs per una altra o d'un gènere, nombre, cas, persona, temps o mode d'un mot per un altre del mateix mot (*uid. hipàl-lage*).

EPANALEPSI: Anomenada també *reduplicació*, *geminació* o *repetició expressiva*, consisteix a repetir un mot o un grup de mots en un espai breu (*cf. anàfora i anadiplosi*).

Ex.: *sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo, / Italiam Lyciae iussere capessere sortes* (Verg. *Aen.* 4, 345-346).

EPÍTET: Adjectiu emprat amb finalitat expressiva que subratlla o atorga una qualitat sense modificar l'extensió ni la comprensió del nom que acompanya. Pot ser *epithetum ornans* (és a dir, innecessari per a la comprensió del text) o *constans* (intrínsecament lligat al contingut del substantiu).

Ex.: *pius Aeneas* (Verg. *Aen.* 1, 220, etc.): atorga a Eneas la qualitat de 'pietós', innecessària per a la comprensió del passatge.

Dardanio Aeneae (Verg. *Aen.* 1, 494, etc.): l'epítet *Dardanius*, literalment 'descendent de Dàrdan¹', és a dir, 'troià', atorga una qualitat intrínseca a la figura d'Eneas.

ESTICOMÍTIA: Distribució dels elements sintàctics d'una oració en un únic vers.

Ex.: *ipse haec ferre iubet celeris mandata per auras* (Verg. *Aen.* 4, 270).

Es pot donar el cas que cada hemistiqui expressi una idea completa.

Ex.: *hic Dolopum manus, hic saeuus tendebat Achilles
classibus hic locus; hic acie certare solebant* (Verg. *Aen.* 2, 29-30).

HARMONIA IMITATIVA: Imitació, mitjan paraules, de sons, moviments o commocions de l'estat d'ànim, fenòmens atmosfèrics, etc. (*uid. al-literació*).

Ex.: *magno cum murmure montis* (Verg. *Aen.* 1, 55), on l'al-literació d'*m* serveix per a imitar la remor del vent.

HEL-LENISME: Manlleu del grec que pot ser de natura lèxica (*adytum, pontus,...*), morfològica (declinació grecolatina), sintàctica (ac. de relació,...) i, fins i tot, mètrica (l'hexàmetre,...) i estilística.

HENDÍADIS: Expressió d'un concepte únic per mitjà de dos termes coordinats.

Ex.: *arma uirumque cano* (Verg. *Aen.* 1,1) 'canto les armes i el baró' és a dir 'canto les armes del baró'.

¹ Dàrdan va ser el fundador de Troia.

HIPÀL-LAGE: Bescanvi de construcció entre dos termes (*uid. enàl-lage*).

Ex.: *orgia nocturnusque uocat clamore Cithaeron* (Verg. *Aen.* 4, 303), on l'adjectiu *nocturnus* que sintàcticament concorda amb *Cithaeron* es refereix semàntica-ment a *orgia*.

HIPÈRBATON: Alteració de l'ordre gramatical dels mots. Pel que fa al llatí, no s'ha de confondre *hipèrbaton* amb la manca d'un ordre rígid de les paraules del discurs. *Vid.* també *anàstrofe*, *hysteronpróteron*, *tnesi*.

Ex.: *telum immane manu ualida quod forte gerebat* (Verg. *Aen.* 11, 552) = 'quod telum immane manu ualida forte gerebat'.

HIPÈRBOLE: Figura de dicció en què l'expressió és una exageració evident.

Ex.: *quantus Athos aut quantus Eryx aut ipse coruscis cum fremit illicibus quantus gaudetque niuali uertice se attollens pater Appenninus ad auras*. (Verg. *Aen.* 12, 701-703).

HOMEOPROPHORON: *uid. al-literació*.

HOMOTELÈUTON: Anomenat també *homoioteleutia*, consisteix en la repetició de la síl·laba o síl·labes finals de dos o més mots. De vegades la repetició no és del tot exacta i aleshores la figura resultant rep el nom d'*assonància*.

Ex.: *mea tristia facta* (Verg. *Aen.* 2, 548).

... .. *locos laetos et amoena uirecta / fortunatorum domorum sedesque beatas* (Verg. *Aen.* 6, 638-639).

haec altera foedera (Verg. *Aen.* 12, 582).

HYSTERONPRÓTERON: Expressió grega amb què es descriu un tipus d'hipèrbaton que consisteix a anticipar un fet a un altre lògicament anterior.

Ex.: *moriamur et in media arma ruamus* (Verg. *Aen.* 2, 353) 'morim i llancem-nos enmig de les armes', és a dir, 'llancem-nos enmig de les armes i morim'.

INTERROGACIÓ RETÒRICA: Anomenada també *pregunta retòrica*, consisteix a enunciar una afirmació mitjan l'interrogant. S'empra com a ornat emfàtic, atesa l'obvietat de la resposta.

Ex.: ... 'O miseri, *quae tanta insania, ciues? creditis auectos hostis? aut ulla putatis dona carere dolis Danaum? sic notus Vlixes?* (Verg. *Aen.* 2, 42-44).

LÍTOTE: Negació del contrari d'allò que es vol afirmar.

Ex.: *haud ignota loquor* (Verg. *Aen.* 2, 91) 'parlo de fets no desconeguts', és a dir, 'parlo de fets coneguts'.

METÀFORA: Figura de pensament que es fa quan s'empra un mot que expressa literalment una cosa per a expressar-ne una altra que tingui una certa semblança amb aquella.

Ex.: *tempestas* (Verg. *Aen.* 7, 223) 'huracà', metàfora per *uis bellorum*.

METONÍMIA: Figura de pensament que consisteix a designar una noció amb el nom d'una altra, prenent l'efecte per la causa, el contingut pel continent, etc., o viceversa.

Ex.: *Troiam* (Verg. *Aen.* 7, 233) metonímia per *Troianos*.

NEOLOGISME: Unitat lèxica nova, formalment o semànticament, creada en una llengua per les pròpies regles de formació de mots o manllevada a una altra llengua.

Ex.: *undosum... aequor* (Verg. *Aen.* 4, 313).

longaeva sacerdos (Verg. *Aen.* 6, 321).

inlaetabile murmur (Verg. *Aen.* 12, 619).

OXYMORON: Enfrontament de dos mots, o dues frases, de significat contrari (*uid. antítesi*).

Ex.: *pubentesque genae et iuuenali in corpore pallor* (Verg. *Aen.* 12, 221), on *pubentes genae* està en contradicció aparent amb *pallor*.

PARAL·LELISME: Disposició del discurs, o d'algunes de les seves estructures, de tal manera que es repeteixen en dos o més versos successius un pensament o bé dos pensaments que poden ser antitètics (*uid. simetria*).

PARONOMÀSIA: Joc de paraules en què s'oposen dos mots que sols es diferencien en algun fonema, o en què un mateix mot és usat en dos sentits diferents.

Ex.: *late Latio increbrescere nomen* (Verg. *Aen.* 8, 14).

PERÍFRASI: Figura retòrica que expressa el contingut d'un mot per mitjà d'altres amb finalitat embellidora o eufemística.

Ex.: *formae luporum* (Verg. *Aen.* 7, 18) = *lupi*

fuluus... auis (Verg. *Aen.* 12, 247-248) = *aquila*

PERSONIFICACIÓ: Figura que consisteix en atribuir accions i/o qualitats pròpies d'una persona a coses o animals (*uid. prosopopeia*).

Ex.: *perfidus ensis* (Verg. *Aen.* 12, 731)

POLISÍNDETON: Coordinació de diversos elements lingüístics mitjançant la repetició freqüent d'una conjunció.

Ex.: *disiectaque rates euertitque aequora uentis* (Verg. *Aen.* 1, 43).

PLEONASME: Ús de mots de sentit idèntic o quasi en una mateixa oració, per tal de reforçar l'expressió.

Ex.: *bello est expertus et armis* (Verg. *Aen.* 7, 235).

latebroso in pumice (Verg. *Aen.* 12, 587) el substantiu *pumex* significa 'pedra amb forats' i, per tant, l'adjectiu *latebrosus* 'foradat' és redundant.

pugnae... in certamine (Verg. *Aen.* 12, 598).

POLÍPTOTON: Anomenat pels romans *trductio*, consisteix en la repetició d'un nom, un pronom o un verb en formes diferents.

Ex.: *hic amor haec patria* (Verg. *Aen.* 4, 347)

mouet... mouent (Verg. *Aen.* 7, 252).

PREGUNTA RETÒRICA: *uid. interrogació retòrica*.

PROSOPOPEIA: Figura que consisteix a atribuir qualitats humanes a coses inanimades o a fer parlar persones absents o mortes.

Ex.: *tacitae per amica silentia lunae* (Verg. *Aen.* 2, 255) 'pels silencis amics d'una lluna callada'.

QUIASME: Figura retòrica consistent en l'acostament de dos membres conceptualment paral·lels però de manera que els termes del segon estiguin disposats en l'ordre invers dels del primer, cf.: *Cal menjar per a viure i no viure per a menjar* (cf. *oportet esse ut uiuas, non uiuere ut edas* [*Rhetorica ad Herennium* 4, 28, 39]).

Ex.: *pius exsequiis Aeneas rite solutis* (Verg. *Aen.* 7, 5).

REPETICIÓ EXPRESSIVA: *uid. epanalepsi.*

RIMA: Concordança total o parcial de fonemes en que acaben dos o més versos a partir de la darrera vocal accentuada. És, però, poc freqüent en la poesia llatina. És una variant de l'*homeotelèuton*.

Ex.: *uel Danaum Phrygios iaculatus puppibus ignis!
squalentem barbam et concretos sanguine crinis* (Verg. *Aen.* 2, 276-277)

SIL-LEPSI: Anomenada pels romans *constructio ad sensum*, consisteix a establir una concordança semàntica en detriment de la lògica gramatical.

Ex.: *omnis... iuuentus / turbaque miratur matrum et prospectat* (Verg. *Aen.* 7, 812-813): sil·lepsi amb el subjecte.

SIMETRIA: Manteniment d'una estructura en dues o més frases (*uid. paral·lelisme*).

Ex.: *hac fugerent Grai, premeret Troiana iuuentus;
hac [sc. fugerent] Phryges, instaret curru cristatus Achilles.* (Verg. *Aen.* 1, 467-468).

SÍMIL: Anomenat també **comparació**, és una figura retòrica que consisteix a establir una comparació explícita entre dues coses diferents.

Ex.: ... [sc. Dido] *qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
orgia nocturnusque uocat clamore Cithaeron* (Verg. *Aen.* 4, 301-303).

SINÈCDOQUE: Fenomen pel qual s'amplia o es restringeix el significat d'un mot prenent el tot per la part o la part pel tot, el gènere per l'espècie o l'espècie pel gènere, el singular pel plural o el plural pel singular:

Ex.: – la part pel tot: *puppis* (Verg. *Aen.* 2, 256) 'popa' (= nau).

– pl. poètic: *sceptra*: (Verg. *Aen.* 1, 57) 'els ceptres' > 'el ceptre'.

– sg. poètic: *honorem* (Verg. *Aen.* 1, 49) 'ofrenes' • *multa morte* (Verg. *Aen.* 9, 348) 'moltes morts'.

– matèria per l'objecte: *spumas salis aere ruebant* (Verg. *Aen.* 1, 35) 'trencaven les escumes de la sal (= mar) amb el bronze <de les proes> (= naus)'.

TMESI: Tipus d'hipèrbaton que consisteix en separar els elements d'una paraula composta mitjançant la intercalació d'una altra.

Ex.: *quo res cumque cadent* (Verg. *Aen.* 2, 709) = *quocumque ...*

circum / lilia funduntur (Verg-. *Aen.* 6, 708-709) = *circumfunduntur*.

VARIATIO: Anomenada també **asimetria**, consisteix en la manca de simetria o paral·lelisme entre dues o més estructures.

Ex.: *in dumis interque horrentia lustra* (Verg. *Aen.* 11, 570) 'dins els matolls i entre els eriçats cataus de les feres (= entre matolls i eriçats cataus de feres)'.
'

ZEUGMA: Figura per la qual un adjectiu o un verb que concorda amb un mot es refereix també un altre de més llunyà. Aquest fet pot afectar la forma, l'estructura sintàctica i la semàntica.

Ex.: *tu mihi... tu scepra louemque concilias* (Verg. *Aen.* 1, 78-79), on l'expressió *scepra conciliare* significa 'procurar el ceptre', és a dir, 'donar el ceptre', però *louem conciliare* 'guanyar-se <la benevolència de> Júpiter'.

III. NOCIONS DE PROSÒDIA I MÈTRICA LLATINES¹

1. EL RITME LLATÍ

La **quantitat** és l'element fonamental del ritme a les llengües clàssiques i, pel que fa concretament al llatí, l'element al voltant del qual s'estructuren els diferents patrons rítmics sobretot en els períodes arcaic i clàssic.

La quantitat no és, però, l'únic element que intervé en la consecució del ritme. Altres elements que podien intervenir eren: el **nombre de síl·labes** (important en la versificació llatina lírica o èlica), l'**al·literació** (recurs estilístic que no afectava l'estructura del vers), l'**accent** (en llatí tardà i medieval, on les síl·labes tòniques s'identificaren com a llargues i les àtones com a breus) i la **rima** (element gairebé inexistent en la poesia llatina arcaica o clàssica però important en la poesia medieval dels s. XII -XIII).

Les síl·labes podien ser llargues o breus segons la durada en el temps. Ja els grecs consideraven el ritme com una ordenació del temps i, així, una llarga equivalia a dues breus, tot entenent que dues breus "duraven" el mateix que una llarga. El ritme és una convenció dins la qual hom ha de distingir entre estructura i realització; la realització física és poc important perquè interessa més l'estructura fonamentada en allò que els usuaris han convingut, és a dir, que la síl·laba llarga equival a dues breus. En conseqüència, el concepte 'mesura', aplicat a la mètrica grega o llatina, està lluny de tenir la precisió que hom li atribueix en les ciències físiques i matemàtiques.

2. PROSÒDIA

Hom entén com a prosòdia l'estudi de les normes que permeten pronunciar correctament una llengua, especialment pel que fa als seus aspectes accentuals i quantitativus.

Sobre les quantitats més o menys fixes de les terminacions de la flexió nominal, pronominal i verbal, *uid.* el document *Quantitats prosòdiques* del dossier electrònic de l'assignatura.

---

¹ COMPILACIÓ ELABORADA PER E.B.V. (última modificació: Setembre 2005).

2.1. OBSERVACIONS DE PROSÒDIA

1) Totes les vocals, fins i tot les semivocals quan actuaven com a nucli de síl·laba, podien tenir en llatí dues realitzacions possibles: una, com a vocal llarga; l'altra, com a breu. La quantitat llarga s'assenyala convencionalment amb una ratlleta horitzontal col·locada al damunt de la vocal (*ā, ē, ī, ō, ū*); la quantitat breu s'indica amb un petit semicercle col·locat al damunt (*ă, ě, ĭ, ǒ, ŭ*). La dificultat per a nosaltres de diferenciar la quantitat ha fet que els diccionaris llatins donin generalment la quantitat llarga de les vocals. Alguns diccionaris, com per exemple el *Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana*, a més d'indicar la quantitat llarga de les vocals, donen també la quantitat breu.

2) És breu la síl·laba oberta el nucli de la qual és una vocal breu; rep el nom de **síl·laba breu per naturalesa**, per ex.: *fă-cĭ-o, nĕ-fas*, etc.

3) És llarga la síl·laba acabada en vocal llarga; rep el nom de **síl·laba llarga per naturalesa**, per ex.: *an-tī-quus, ō-ti-um*, etc.

4) És llarga per naturalesa la síl·laba que conté un diftong. Els diftongs en el sistema vocàlic llatí són: *ae, oe* i *au*, per ex.: *æs, pœ-na, lau-do*. En relació a la quantitat, els diftongs eren lògicament llargs, si hom té present que un diftong està constituït per dos elements vocàlics.

Excepcionalment, i solament per raons etimològiques, *ae* i *oe* podien no constituir diftong, per ex.: *ă-ēr* (< gr. ἀήρ), *Bŏēthuntēs* (< gr. βονθοῦντες).

Excepcionalment també en paraules d'origen grec i en algunes partícules *eu* podia ser considerat diftong, per ex. *Eu-ro-pa* (< gr. Εὐρώπη); *neu*, resultat de l'apòcope de *neue*.

Són llargues per naturalesa les vocals procedents de:

- a) Monoftongacions, per ex.: *inclūdo* (< *in-clau-do*; cf. *moenia* i *munio*).
- b) Contraccions, per ex.: *cōgo* (< *co-ago*).
- c) Allargaments compensatoris, per ex.: *īdem* (< *is-dem*).

5) És llarga, independentment de la quantitat de la seva vocal, la síl·laba acabada en consonant, és a dir, la síl·laba tancada o travada; rep el nom de **síl·laba llarga per posició**.

Cal tenir present el següent:

- a) L'hac, una lletra que ja des d'antic no tenia realització fonològica, no compta per a res i, per tant, no forma posició.

b) Des del punt de vista prosòdic, una síl·laba constituïda per una vocal seguida de dues consonants que formen un grup d'**oclusiva més líquida** (*bl, br, pl, pr, dl, dm, dn, dr, tl, tr, gl, gm, gn, gr, cl, cn, cr*) podrà ser considerada llarga o breu segons convingui al context quantitatiu en què es trobi (*te-ně-bra / te-nēb-ra*). Aquesta llicència s'aplica no solament en el si de paraules sinó també en les combinacions ocasionals de la cadena lèxica, per ex.: *et lăc-ri-mans* (Verg. *Aen.* 1, 459) • *res ō-bla-ta* (Verg. *Aen.* 1, 450) • *aerě trabes* (Verg. *Aen.* 1, 449).

c) Cal comptar com a dues consonants, és a dir, com a consonants dobles: *x* (< c+s), *z* (< d+s), per ex.: *āxis, gāza*.

d) Les labiovelars (*gu-*, *qu-*) han de ser considerades a tots els efectes com a consonants simples.

6) És breu la vocal situada davant d'una altra vocal amb la qual no formi diftong (***uocalis ante uocalem corripitur***).

Ara bé, són excepcions:

a) La *-e-* del genitiu i datiu de la 5a. decl. quan va precedida de vocal, per ex.: *diēi*.

b) La *-a-* o la *-e-* dels genitiu i vocatiu dels noms acabats en *-aius / -eius*, per ex.: *Gāi, Pompēi*.

c) Formes de noms grecs que presentaven etimològicament una vocal llarga, per ex.: *Aenēas; Trōes*.

d) Els genitiu acabats en *-ius* són indiferents, per ex.: *istīus / istīus*, etc.

e) Les formes del verb *fīo* que no presenten *-r*, per ex.: *fīebam, fīam*, però *fīeri*.

3. LES UNITATS DEL RITME

Les unitats dels ritme s'anomenen 'peus'. La combinació de peus, d'acord amb les convencions establertes per la mètrica clàssica, forma el vers.

3.1. EL PEU

Constitueix la unitat mínima mètricament rellevant constituïda per un temps fort o marcat (gr.-llat. *thesis*) i un altre feble o interval (gr.-llat. *arsis*) que o bé el precedeix o bé el segueix. L'alternança i posició de les síl·labes llargues dona lloc al ritme.

Les agrupacions i combinacions diferents de síl·labes llargues formen els peus i reben noms específics:

NOMBRE DE SÍL·LABES	NOM	ESTRUCTURA	DURADA	RITME
Dues síl·labes	pirriqui	~ ~	dues mores	——
	troqueu / coreu	- ~	tres mores	trocaic
	iambe	~ -	tres mores	iàmbic
	espondeu	- -	quatre mores	——
Tres síl·labes	tribraqui	~ ~ ~	tres mores	——
	dàctil	- ~ ~	quatre mores	dactílic
	anapest	~ ~ -	quatre mores	anapèstic
Quatre síl·labes	proceleusmàtic	~ ~ ~ ~	quatre mores	——
	coriambe	- ~ ~ -	sis mores	——

Els peus fonamentals són el troqueu, el iambe, el dàctil i l'anapest, que donen lloc als ritmes trocaic, iàmbic, dactílic i anapèstic respectivament. La resta dels peus són considerats succedanis o substitutius dels altres i no constitueixen ritmes específics.

D'acord amb la posició del temps marcat o fort i del temps no marcat o feble s'anomenen peus *descendents* si els temps forts precedeixen els temps febles (troqueu i dàctil), i peus *ascendents* si és a l'inrevés (iambe i anapest).

Segons la durada, els peus poden ser considerats *purs*, si tenen el nombre de mores que els correspon i *condensats* si tenen alguna mora de més.

3.2. EL VERS

Els versos se solen classificar de la manera següent:

- Segons el seu començament: *acèfals* (versos truncats al començament) i *procèfals* (versos truncats al final).
- Segons el seu final: *catalèctics* (versos amb omisió de l'última síl·laba), *hipercatalèctics* (versos amb l'afegit d'una o més síl·labes en relació a

l'esquema teòric), *hipèrmetres* (versos que contenen una síl·laba suplementària al final en les condicional esmentades més amunt).

c) Segons el tipus de peu fonamental amb el qual es construeixen: *pentàmetres* i *hexàmetres* amb ritme dactílic; amb ritme iàmbic: *quinaris*, *senaris*, *septenaris iàmbics*; etc.

3.3. L'ESTROFA

Les estrofes més freqüents en la mètrica llatina són de dos o de quatre versos.

a) *Dístic elegiac*: Estrofa de dos versos de ritme dactílic constituïda per un hexàmetre i un pentàmetre en aquest ordre.

b) *Estrofa tetràstica*: Combinacions de quatre versos de ritme no dactílic.

4. L'HEXÀMETRE LLATÍ

L'hexàmetre és un vers llarg que té com a mínim 12 síl·labes i com a màxim 17. És el vers que forma el ritme dactílic atès que està constituït per sis peus dactils.

4.1. ESTRUCTURA

L'hexàmetre dactílic està constituït per sis peus de quatre temps, és a dir, una combinació de dactils, disposats de la manera següent:

- ∪∪ - ∪∪ - ∪∪ - ∪∪ - ∪∪ - ∪

Aquests dactils poden ser substituïts per espondeus, excepte en el 5è peu, que excepcionalment pot presentar aquesta substitució, i el sisè peu, l'última síl·laba del qual, com a tots els versos, és mètricament irrellevant pel que fa a la quantitat (*syllaba anceps*).

- - - - - - - ∪∪ - ~

L'alternança no sistemàtica de dactils i espondeus en els quatre primers peus presenta combinacions diferents, per ex.:

- ∪∪ - - - ∪∪ - - - ∪∪ - ∪

Aquestes combinacions –anomenades també ‘patrons’ (> angl. *pattern*)–, són 16 en total (l’abreviatura habitual del dàctil és *d / D*; l’abreviatura de l’espondeu és *s / S*):

DDDD	SSSS	DSDS	SDSD
DDDS	SDDD	DSSD	SDDS
DDSS	SSDD	DDSD	DSDD
DSSS	SSSD	SSDS	SDSS

D’acord amb la seva estructura l’hexàmetre pot presentar formacions ‘especials’ que hom coneix amb diferents noms:

Holodàctil: L’hexàmetre constituït per cinc dàctils més el sisè peu.

īpsē pātēr fāmŭlām uōuēō; tŭā prīmā pēr āūrās (Verg. *Aen.* 11, 557).

Holospondaic: L’hexàmetre constituït per cinc espondeus més el sisè peu. A diferència del grec, són comptats en la poesia llatina els hexàmetres d’aquest tipus.

ōllī rēspōndīt rēx Ālbaī Lōngāī (Enn. *ann.* 33 Vahlen).

Espondaic: L’hexàmetre que té un espondeu al cinquè peu. És molt poc freqüent en llatí a partir de Lucreci, moment a partir del qual el cinquè peu ha de ser un dàctil de manera pràcticament obligatòria. Tot i així, hi ha exemples fins i tot a Virgili:

cārā dēŭm sŭbōlēs māgnŭm lōuīs īncrēmētŭm (Verg. *ecl.* 4, 49).

4.2. CESURES

Com és habitual en els versos de més d’onze síl·labes, és a dir, en els versos llargs, aquests solen presentar pauses, anomenades *cesures*, que divideixen el vers en hemistiquis de diferent llargària.

Òbviament la cesura ha de coincidir sempre amb final de paraula i no pot estar mai situada al mig d’una elisió o sinalefa.

Les cesures que pot presentar l’hexàmetre són les següents:

a) **Trihemímera:** Cesura situada, en final de paraula, després del tercer mig peu, per ex.:

æřē trābēs, || fōrībus cardo stridebat aēnis (Verg. *Aen.* 1, 449).

b) **Penthemímera**: Cesura molt freqüent situada, en final de paraula, després del cinquè mig peu, per ex.:

ǣrē trābēs, fōrībūs || cārdō stridebat aēnis (Verg. *Aen.* 1, 449).

De vegades, la cesura penthemímera pot estar situada, sempre en final de paraula, entre les dues breus del dàctil del tercer peu, és a dir, quan el cinquè mig peu està format per un troqueu (¯ ˘). Aquest tipus de cesura rep el nom de **Penthemímera trocaica**. Ex.:

spārgēns hūmīdā mēllā || sōpōrīfērūmqüē pāpāuēr (Verg. *Aen.* 4, 486).

c) **Hepthemímera**: Cesura situada, en final de paraula, després del setè mig peu, per ex.:

ǣrē trābēs, fōrībūs cārdō || strīdēbāt āēnīs² (Verg. *Aen.* 1, 449).

d) **Dièresi bucòlica** o **tall bucòlic**: Hom no pot, en sentit estricte, parlar de cesura, sinó d'un tall que, amb independència de la cesura del vers, se situa després de puntuació forta just abans del cinquè peu, és a dir, els dos últims peus enllacen sintàcticament amb el vers següent tot combinant la figura estilística anomenada **encavalcament**, per ex.:

Pāllādīs aūxīlītīs sēmpēr stētīt. || ĩmpīūs ēx quō

Tydides ... (Verg. *Aen.* 2, 163-164)

Vēlā cādūnt, rēmīs ĩnsūrgīmūs; || hāūd mōrā, nāūtāē

adnixi torquent spumas... (Verg. *Aen.* 3, 207-208).

e) **Versos sense cesura**: La manca de cesura es supleix fàcilment amb les pauses sintàctiques tal com succeeix en el vers següent:

ēt gēnūs, aūdītīque āduērtītīs āequōrē cūrsū (Verg. *Aen.* 7, 196),

on cal situar-la després de *genus*.

5. LLICÈNCIES MÈTRIQUES

1) **Elisió**: L'última síl·laba d'una paraula acabada en síl·laba oberta, ja sia vocal o en diftong, no compta a l'hora d'escandir un vers si va seguida de paraula que comença per vocal, semivocal en funció vocàlica, diftong o hac, per ex.:

² Vers amb llicència mètrica: dièresi en el diftong d'*aēnis*.

quō prīmūm iāctātī ūndīs ēt tūrbīnē Pœnī (Verg. *Aen.* 1, 442).

Cal tenir ben present que en cap cas no es tracta d'una contracció i, per tant, la quantitat de la síl·laba inicial pot ser llarga o breu amb independència de la quantitat de la síl·laba elidida. L'elisió rep també el nom de 'sinalefa'.

2) **Sinalefa**: L'última síl·laba d'una paraula acabada en *-m*, no compta a l'hora d'escandir un vers si va seguida de paraula que comença per vocal, semivocal en funció vocàlica, diftong o hac, per ex.:

ēgrēgīam ēt fācīlēm uīctū pēr sǣcūlā gēntēm (Verg. *Aen.* 1, 445).

Cal tenir ben present que en cap cas no es tracta d'una contracció i, per tant, la quantitat de la síl·laba inicial pot ser llarga o breu amb independència de la quantitat de la síl·laba elidida. La sinalefa rep també el nom d'elisió'.

3) **Sinèresi o sinizesi** (*sic* DLC, però gr. συνίζησις): Dues vocals en hiat poden comptar com una sola síl·laba per raons d'adaptació al patró mètric, per ex.:

hǣ sǣcrīs sēdēs ēpūlīs; hīc āriētē cǣsō (Verg. *Aen.* 7, 175).

La sinizesi (segons DLC sense accent) és força corrent en les diferents formes de paraules com ara: *abies*, *paries*, *fluuius*, *precantia*, *meus*, i en els adverbis *proinde*, *dehinc*, etc.

4) **Dièresi**. Excepcionalment i per raons d'adaptació al patró mètric, un diftong pot ser considerat com a dues vocals. La majoria dels editors solen situar una dièresi al damunt del segon element del diftong per assenyalar aquesta llicència, per ex.:

ǣrē trābēs, fōrībūs cārdō strīdēbāt ǣēnīs (Verg. *Aen.* 1, 449).

5) **Abreujament d'un diftong**. Excepcionalment i per raons d'adaptació al patró mètric, un diftong pot comptar com a síl·laba breu, per ex.:

stīpītībūs dūrīs āgītūr sūdībūsue præūstīs (Verg. *Aen.* 7, 524).

6) **Hiat o hiatus**: Hom anomena hiat la combinació de dos sons vocàlics que no constitueixen diftong. A la mètrica llatina dues vocals en hiat la posició de les quals coincideix amb el final d'una paraula i el començament de la següent solen elidir-se, però, en alguna ocasió, per conveniències mètriques, l'elisió no es produeix, per ex.:

quīd strūīt āt quā spēīnīmīca īn gēntē mōrātūr (Verg. *Aen.* 4, 235),

on, per necessitats mètriques, excepcionalment no es produeix elisió entre *spe* i *inimica*.

7) **Allargament davant cesura**: Una síl·laba breu pot considerar-se, per necessitats mètriques, llarga davant cesura, per ex.:

rēgībūs ōmēn ērāt; || hōc īllīs cūrīā tēmplūm (Verg. *Aen.* 7, 144),

on *erat* té l'última síl·laba llarga, però breu per naturalesa, en raó de la seva posició dins l'hexàmetre: davant cesura.

pēr tērramēt uērsā pūluis || īnscrībītūr hāstā (Verg. *Aen.* 1, 478),

on *puluis* allarga la síl·laba en trobar-se en principi de peu i davant cesura.

8) **Vers hipèmetre** o **hipermètric**: Hom coneix com a hipèmetre aquell vers que conté una síl·laba suplementària, acabada en vocal o *-m*, que s'anul·la davant la vocal inicial del vers immediatament següent, per ex.:

æřă cūī grādībūs sūrgēbānt līmīnă, nēxæqueē

æřă trābes

(Verg. *Aen.* 1, 448-449)

IV. PRÀCTICA D'ESCANSIÓ D'HEXÀMETRES

Passos que cal seguir:

- 1) Assenyalar les quantitats sil·làbiques d'acord amb les normes de prosòdia, elisions i sinalefes.
- 2) Marcar els peus mètrics (dàctils [- ~ ~] i espondeus [- -]).
- 3) Comptar el nombre de peus mètrics (6 en total).
- 4) Assenyalar totes les cesures possibles¹ i valorar la possibilitat d'una cesura principal (caldrà tenir present les pauses sintàctiques, les combinacions del tipus prep.+règim, genitiu adnominal + substantiu, etc.)

Verg. *Aen.* 3,192

Pōstquam āltūm tēnūērē rātēs nēc iam āmpliūs ūllāē
sinalefa sinalefa

1 2 3 4 5 6
Pōstquam āl' tūm tēnū' ērē rā' tēs nēc' iam āmpliūs' ūllāē

Pōstquam āl' tūm || tēnū' ērē || rā' tēs || nēc' iam āmpliūs' ūllāē
trihemímera penthemímera HEPTHEMÍMERA
trocaica

¹ Cal tenir present que qualsevol de les cesures (trihemímera, penthemímera i heptthemímera) pot ser també trocaica, però ha d'estar situada sempre en final de paraula.

Verg. *Aen.* 3,199

ābstūlīt, īngēmī nānt || āb rūptīs nūbībūs īgnēs,

PENTHEMÍMERA

Verg. *Aen.* 3,200

ēxcūti mūr || cūr suēt || cā cīs || ēr rāmūs īn ūndīs.

trihemímera PENTHEMÍMERA hepthemímera

Verg. *Aen.* 3,201

īpsē dī ēm || nōc tēmquē || nē gāt || dīs cērnērē cāelō

trihemímera PENTHEMÍMERA hepthemímera

TROCAICA

Verg. *Aen.* 3,202

nēc mēmī nīssē || uī æ || mēdī ā || Pālī nūrūs īn ūndā.

PENTHEMÍMERA

trihemímera

hepthemímera

trocaica

Verg. *Aen.* 3,203

trīs ādē oīncēr tōs || cā cā || cā līgīnē sōlēs

PENTHEMÍMERA hepthemímera

Verg. *Aen.* 3,204

ērrā' mūs || pēlā' gō, || tōtī' dēm || sīnē' sīdērē' nōctīs.

PENTHEMÍMERA

trihemímera

hepthemímera

Verg. *Aen.* 3,205

quārtō' tērrā' || dī' ē || prī' mūm || se_āt' tōllērē' tāndēm

PENTHEMÍMERA

trihemímera

hepthemímera

trocaica

Verg. *Aen.* 3,206

uīsa, _āpē' rīrē' || prō' cūl || mōn' tīs || āc' uōluērē' fūmūm.

TRIHEMÍMERAHEPTHEMÍMERA

penthemímera

Verg. *Aen.* 3,207

uēlā' cā' dūnt, || rē' mīs || īn' sūrgīmūs; || hāud' mōrā, nāu' tae

diēresi bucòlica

TRIHEMÍMERA

penthemímera

Verg. *Aen.* 3,208

ādī' xī || tōr' quēnt || spū' mās || ēt' cāerūlā' uērrūnt.

TRIHEMÍMERAHEPTHEMÍMERA

penthemímera

Verg. *Aen.* 3,209

sēruā¹ tum_ēx || ūn¹ dīs || Strōphā¹ dūm || mē¹ lītōrā¹ prīmūm
 trihemímera penthemímera [HEPTHEMÍMERA](#)

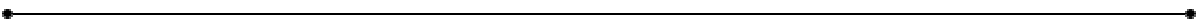
Verg. *Aen.* 3,210

ēxcīpī¹ ūnt. || Strōphā¹ dēs || Grāī¹ ō || stānt¹ nōmīnē¹ dīctāe
[TRIHEMÍMERA](#) penthemímera heptthemímera

Verg. *Aen.* 3,211

īnsūlā² || ūnī¹ o_īn || māg¹ nō, || quās¹ dīrā Cē¹ lānō
 penthemímera [HEPTHEMÍMERA](#)

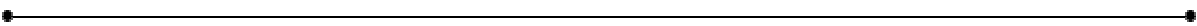
Verg. *Aen.* 3,212

Hārpŷī¹ aequē || cō¹ lūnt || ālī¹ aē, || Phī¹ nēīā¹ pōstquām
[HEPTHEMÍMERA](#)
 trihemímera penthemímera
 trocaica

Verg. *Aen.* 3,213

clāūsā dō¹ mūs || mēn¹ sāsquē || mē¹ tū || lī¹ quērē prī¹ ōrēs.
[TRIHEMÍMERA](#) penthemímera heptthemímera
 trocaica

² *insulae*: la síl·laba final, llarga per naturalesa, s'abreuja en aquest cas en constituir un hiatus amb *ūnīō*.

Verg. *Aen.* 3,214

trīstīūs | hāūd || īl | īs || mōn | strūm, || nēc | sǣuīōr | ūllā

trihemímera penthemímera HEPTHEMÍMERA

Verg. *Aen.* 3,215

pēstīs ēt | īrā || dē | ūm || Stýgī | īs || sē | se_ēxtūlīt ūndīs.

PENTHEMÍMERA

trihemímera

hepthemímera

trocaica

V. QUANTITATS PROSÒDIQUES¹

1. FLEXIÓ NOMINAL

SINGULAR								
Cas	1a. temes en -a	2a. temes en -o / -e		3a. temes en consonant / -i		4a.		5a.
	M / F	M / F	N	M / F	N	M / F	N	M / F
N	-ă	-ŭs / -ĕr / -ĭr	-ŭm	˘	˘	-ŭs	-ŭ	-ĕs
V	-ă	-ĕ	-ŭm	˘	˘	-ŭs	-ŭ	-ĕs
Ac	-ăm	-ŭm	-ŭm	-ĕm / -ĭm	˘	-ŭm	-ŭ	-ĕm
G	-ae	-ĭ		-ĭs		-ŭs		-ĕĭ / -ĭĕĭ
D	-ae	-ō		-ĭ		-ŭĭ / -ŭ		-ĕĭ / -ĭĕĭ
Ab	-ă	-ō		-ĕ / -ĭ		-ŭ		-ĕ
Loc.	-ae	-ĭ		-ĭ		--		--

PLURAL								
Cas	1a. temes en -a	2a. temes en -o / -e		3a. temes en consonant / -i		4a.		5a.
	M / F	M / F	N	M / F	N	M / F	N	M / F
N	-ae	-ĭ	-ă	-ĕs	-ă / -ĭă	-ŭs	-ŭă	-ĕs
V	-ae	-ĭ	-ă	-ĕs	-ă / -ĭă	-ŭs	-ŭă	-ĕs
Ac	-ăs	-ōs	-ă	-ĕs / -ĭs	-ă / -ĭă	-ŭs	-ŭă	-ĕs
G	-ărŭm	-ōrŭm		-ŭm / -ĭŭm		-ŭŭm		-ĕrŭm
D	-ĭs	-ĭs		-ĭbŭs		-ĭbŭs / -ŭbŭs		-ĕbŭs
Ab	-ĭs	-ĭs		-ĭbŭs		-ĭbŭs / -ŭbŭs		-ĕbŭs

¹ No está marcada la quantitat de les síl·labes que són llargues o bé per posició o bé per la presència del diftong -ae.

2. FLEXIÓ PRONOMINAL

2.1. PRONOMS PERSONALS I REFLEXIU PERSONAL

Pronom personal de 1a. persona			
Singular		Plural	
N	ēgō	N	nōs
Ac	mē	Ac	nōs
G	mēī	G	nostrūm / nostrī
D	mīhī / mī	D	nōbīs
Ab	mē	Ab	nōbīs

Pronom personal de 2a. persona			
Singular		Plural	
N V	tū	N V	uōs
Ac	tē	Ac	uōs
G	tūī	G	uestrūm / uestrī
D	tībī	D	uōbīs
Ab	tē	Ab	uōbīs

Pronom reflexiupersonal de 3a. persona	
Singular / plural	
N V	—
Ac	sē / sēsē
G	sūī
D	sībī
Ab	sē / sēsē

2.2. PRONOMS ADJECTIUS DEMOSTRATIUS DÍCTICS

Singular			
Cas	m	f	n
N	hīc	haec	hōc
Ac	hunc	hanc	hōc
G	hūiūs		
D	huīc		
Ab	hōc	hāc	hōc

Plural			
Cas	m	f	n
N	hī	hae	haec
Ac	hōs	hās	haec
G	hōrūm	hārūm	hōrūm
D	hīs		
Ab	hīs		

Singular			
Cas	m	f	n
N	istē	istā	istūd
Ac	istūm	istām	istūd
G	istiūs / istīūs		
D	isti		
Ab	istō	istā	istō

Plural			
Cas	m	f	n
N	istī	istae	istā
Ac	istōs	istās	istā
G	istōrūm	istārum	istōrūm
D	istīs		
Ab	istīs		

Singular			
Cas	m	f	n
N	illĕ	illā	illūd
Ac	illūm	illām	illūd
G	illīūs / illīūs		
D	illī		
Ab	illō	illā	illō

Plural			
Cas	m	f	n
N	illī	illae	illā
Ac	illōs	illās	illā
G	illōrūm	illārūm	illōrūm
D	illīs		
Ab	illīs		

2.3. PRONOM ADJECTIU ANAFÒRIC

Singular			
Cas	m	f	n
N	īs	ēā	īd
Ac	ēūm	ēā m	īd
G	ēiūs		
D	ēī		
Ab	ēō	ēā	ēō

Plural			
Cas	m	f	n
N	ēī / īī / ī	ēae	ēā
Ac	ēōs	ēās	ēā
G	ēōrūm	ēārūm	ēōrūm
D	ēīs / īīs / īs		
Ab	ēīs / īīs / īs		

2.4. PRONOMS ADJECTIUS ANAFÒRICS D'IDENTITAT

Singular			
Cas	m	f	n
N	īdēm	ēādēm	īdēm
Ac	ēūndēm	ēāndēm	īdēm
G	ēiūsđēm		
D	ēīđēm		
Ab	ēōđēm	ēādēm	ēōđēm

Plural			
Cas	m	f	n
N	ēīđēm / īīđēm / īđēm	ēaedēm	ēādēm
Ac	ēōsdēm	ēāsdēm	ēādēm
G	ēōrūndēm	ēārūndēm	ēōrūndēm
D	ēīsdēm / īīsdēm / īđēm		
Ab	ēīsdēm / īīsdēm / īđēm		

Singular			
Cas	m	f	n
N	ipsē	ipsā	ipsūm
Ac	ipsūm	ipsām	ipsūm
G	ipsīūs / ipsīūs		
D	ipsī		
Ab	ipsō	ipsā	ipsō

Plural			
Cas	m	f	n
N	ipsī	ipsae	ipsā
Ac	ipsōs	ipsās	ipsā
G	ipsōrūm	ipsārūm	ipsōrūm
D	ipsīs		
Ab	ipsīs		

2.5. PRONOM RELATIU

Singular			
Cas	m	f	n
N	quī	quae	quōd
Ac	quēm	quā	quōd
G	cūiūs		
D	cūī		
Ab	quō	quā	quō

Plural			
Cas	m	f	n
N	quī	quae	quae
Ac	quōs	quās	quae
G	quōrūm	quārūm	quōrūm
D	quībūs		
Ab	quībūs		

3.FLEXIÓ VERBAL

3.1. VEU ACTIVA (Indicatiu, subjuntiu i imperatiu)

Indicatiu (veu activa) : tema de present						
Present						
Nombre	Persona	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	am-ō	habē-ō	reg-ō	cap-ī-ō	audī-ō
	2a.	amā-s	habē-s	reg-ī-s	cap-ī-s	audī-s
	3a.	amā-t	habē-t	reg-ī-t	cap-ī-t	audī-t
Plural	1a.	amā-mūs	habē-mūs	reg-ī-mūs	cap-ī-mūs	audī-mūs
	2a.	amā-tīs	habē-tīs	reg-ī-tīs	cap-ītīs	audī-tīs
	3a.	ama-nt	habe-nt	reg-u-nt	cap-ī-u-nt	audī-u-nt

Indicatiu (veu activa) : tema de present						
Pretèrit imperfet						
Nombre	Pers.	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amā-bā-m	habē-bā-m	reg-ē-bā-m	cap-ī-ē-bā-m	audī-ē-bā-m / audī-bā-m
	2a.	amā-bā-s	habē-bā-s	reg-ē-bā-s	cap-ī-ē-bā-s	audī-ē-bā-s / audī-bā-s
	3a.	amā-bā-t	habē-bā-t	reg-ē-bā-t	cap-ī-ē-bā-t	audī-ē-bā-t / audī-bā-t
Plural	1a.	amā-bā-mūs	habē-bā-mūs	reg-ē-bā-mūs	cap-ī-ē-bā-mūs	audī-ē-bā-mūs / audī-bā-mūs
	2a.	amā-bā-tīs	habē-bā-tīs	reg-ē-bā-tīs	cap-ī-ē-bā-tīs	audī-ē-bā-tīs / audī-bā-tīs
	3a.	amā-ba-nt	habē-ba-nt	reg-ē-ba-nt	cap-ī-ē-ba-nt	audī-ē-ba-nt / audī-ba-nt

Indicatiu (veu activa) : tema de present						
Futur imperfet						
Nombre	Persona	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amā-b-ō	habē-b-ō	reg-ā-m	cap-ī-ā-m	audī-ā-m
	2a.	amā-b-ī-s	habē-b-ī-s	reg-ē-s	cap-ī-ē-s	audī-ē-s
	3a.	amā-b-ī-t	habē-b-ī-t	reg-ē-t	cap-ī-ē-t	audī-ē-t
Plural	1a.	amā-b-ī-mūs	habē-b-ī-mūs	reg-ē-mūs	cap-ī-ē-mūs	audī-ē-mūs
	2a.	amā-b-ī-tīs	habē-b-ī-tīs	reg-ē-tīs	cap-ī-ē-tīs	audī-ē-tīs
	3a.	amā-b-u-nt	habē-b-u-nt	reg-e-nt	cap-ī-e-nt	audī-e-nt

Indicatiu (veu activa) : tema de perfet						
Pretèrit perfet						
Nombre	Persona	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amāu-ī	habū-ī	rex-ī	cēp-ī	audī(u)-ī
	2a.	amāu-istī	habū-istī	rex-istī	cēp-istī	audī(u)-istī
	3a.	amāu-īt	habū-īt	rex-īt	cēp-īt	audī(u)-īt
Plural	1a.	amāu-īmūs	habū-īmūs	rex-īmūs	cēp-īmūs	audī(u)-īmūs
	2a.	amāu-istīs	habū-istīs	rex-istīs	cēp-istīs	audī(u)-istīs
	3a.	amāu-ērunt / amāu-ērē	habū-ērunt / habū-ērē	rex-ērunt / rex-ērē	cēp-ērunt / cēp-ērē	audī(u)-ērunt / audī(u)-ērē

Indicatiu (veu activa) : tema de perfet						
Pretèrit plusquamperfet						
Nombre	Persona	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amāu-ērā-m	habū-ērā-m	rex-ērā-m	cēp-ērā-m	audī(u)-ērā-m
	2a.	amāu-ērā-s	habū-ērā-s	rex-ērā-s	cēp-ērā-s	audī(u)-ērā-s
	3a.	amāu-ērā-t	habū-ērā-t	rex-ērā-t	cēp-ērā-t	audī(u)-ērā-t
Plural	1a.	amāu-ērā-mūs	habū-ērā-mūs	rex-ērā-mūs	cēp-ērā-mūs	audī(u)-ērā-mūs
	2a.	amāu-ērā-tīs	habū-ērā-tīs	rex-ērā-tīs	cēp-ērā-tīs	audī(u)-ērā-tīs
	3a.	amāu-ēra-nt	habū-ēra-nt	rex-ēra-nt	cēp-ēra-nt	audī(u)-ēra-nt

Indicatiu (veu activa) : tema de perfet						
Futur perfet						
Nombre	Persona	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amāu-ēr-ō	habū-ēr-ō	rex-ēr-ō	cēp-ēr-ō	audī(u)-ēr-ō
	2a.	amāu-ērī-s	habū-ērī-s	rex-ērī-s	cēp-ērī-s	audī(u)-ērī-s
	3a.	amāu-ērī-t	habū-ērī-t	rex-ērī-t	cēp-ērī-t	audī(u)-ērī-t
Plural	1a.	amāu-ērī-mūs	habū-ērī-mūs	rex-ērī-mūs	cēp-ērī-mūs	audī(u)-ērī-mūs
	2a.	amāu-ērī-tīs	habū-ērī-tīs	rex-ērī-tīs	cēp-ērī-tīs	audī(u)-ērī-tīs
	3a.	amāu-ēri-nt	habū-ēri-nt	rex-ēri-nt	cēp-ēri-nt	audī(u)-ēri-nt

Subjuntiu (veu activa) : tema de present						
Present						
Nombre	Persona	1a.	2 ^a .	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	am-ĕ-m	habĕ-ă-m	reg-ă-m	cap-ĭ-ă-m	audĭ-ă-m
	2a.	am-ĕ-s	habĕ-ă-s	reg-ă-s	cap-ĭ-ă-s	audĭ-ă-s
	3a.	am-ĕ-t	habĕ-a-t	reg-ă-t	cap-ĭ-ă-t	audĭ-ă-t
Plural	1a.	am-ĕ-mŭs	habĕ-ă-mŭs	reg-ă-mŭs	cap-ĭ-ă-mŭs	audĭ-ă-mŭs
	2a.	am-ĕ-tĭs	habĕ-ă-tĭs	reg-ă-tĭs	cap-ĭ-ă-tĭs	audĭ-ă-tĭs
	3a.	am-e-nt	habĕ-a-nt	reg-a-nt	cap-ĭ-a-nt	audĭ-a-nt

Subjuntiu (veu activa) : tema de present						
Pretèrit imperfet						
Nombre	Persona	1a.	2 ^a .	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	am ā-rĕ-m	habĕ-rĕ-m	reg-ĕ-rĕ-m	cap-ĕ-rĕ-m	audĭ-rĕ-m
	2a.	am ā-rĕ-s	habĕ-rĕ-s	reg-ĕ-rĕ-s	cap-ĕ-rĕ-s	audĭ-rĕ-s
	3a.	am ā-rĕ-t	habĕ-rĕ-t	reg-ĕ-rĕ-t	cap-ĕ-rĕ-t	audĭ-rĕ-t
Plural	1a.	am ā-rĕ-mŭs	habĕ-rĕ-mŭs	reg-ĕ-rĕ-mŭs	cap-ĕ-rĕ-mŭs	audĭ-rĕ-mŭs
	2a.	am ā-rĕ-tĭs	habĕ-rĕ-tĭs	reg-ĕ-rĕ-tĭs	cap-ĕ-rĕ-tĭs	audĭ-rĕ-tĭs
	3a.	am ā-re-nt	habĕ-re-nt	reg-ĕ-re-nt	cap-ĕ-re-nt	audĭ-re-nt

Subjuntiu (veu activa) : tema de perfet						
Pretèrit perfet						
Nombre	Persona	1a.	2 ^a .	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amāu-ĕrĭ-m	habŭ-ĕrĭ-m	rex-ĕrĭ-m	cep-ĕrĭ-m	audĭ(u)-ĕrĭ-m
	2a.	amāu-ĕrĭ-s	habŭ-ĕrĭ-s	rex-ĕrĭ-s	cep-ĕrĭ-s	audĭ(u)-ĕrĭ-s
	3a.	amāu-ĕrĭ-t	habŭ-ĕrĭ-t	rex-ĕrĭ-t	cep-ĕrĭ-t	audĭ(u)-ĕrĭ-t
Plural	1a.	amāu-ĕrĭ-mŭs	habŭ-ĕrĭ-mŭs	rex-ĕrĭ-mŭs	cep-ĕrĭ-mŭs	audĭ(u)-ĕrĭ-mŭs
	2a.	amāu-ĕrĭ-tĭs / amāu-ĕrĭ-tĭs	habŭ-ĕrĭ-tĭs / habŭ-ĕrĭ-tĭs	rex-ĕrĭ-tĭs / rex-ĕrĭ-tĭs	cep-ĕrĭ-tĭs / cep-ĕrĭ-tĭs	audĭ(u)-ĕrĭ-tĭs / audĭ(u)-ĕrĭ-tĭs
	3a.	amāu-ĕri-nt	habŭ-ĕri-nt	rex-ĕri-nt	cep-ĕri-nt	audĭ(u)-ĕri-nt

Subjuntiu (veu activa) : tema de perfet						
Preterit plusquamperfet						
Nombre	Persona	1a.	2 ^a .	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amau-issē-m	habū-issē-m	rex-issē-m	cep-issē-m	audī(u)-issē-m
	2a.	amau-issē-s	habū-issē-s	rex-issē-s	cep-issē-s	audī(u)-issē-s
	3a.	amau-issē-t	habū-issē-t	rex-issē-t	cep-issē-t	audī(u)-issē-t
Plural	1a.	amau-issē-mūs	habū-issē-mūs	rex-issē-mūs	cep-issē-mūs	audī(u)-issē-mūs
	2a.	amau-issē-tīs	habū-issē-tīs	rex-issē-tīs	cep-issē-tīs	audī(u)-issē-tīs
	3a.	amau-isse-nt	habū-isse-nt	rex-isse-nt	cep-isse-nt	audī(u)-isse-nt

Imperatiu (veu activa) : tema de present						
Present						
Nombre	Persona	1a.	2 ^a .	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	—	—	—	—	—
	2a.	amā	habē	reg-ē	cap-ē	audī
	3a.	—	—	—	—	—
Plural	1a.	—	—	—	—	—
	2a.	amā-tē	habē-tē	reg-ī-tē	cap-ī-tē	audī-tē
	3a.	—	—	—	—	—

Imperatiu (veu activa) : tema de present						
Futur						
Nombre	Persona	1a.	2 ^a .	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	—	—	—	—	—
	2a.	amā-tō	habē-tō	reg-ī-tō	cap-ī-tō	audī-tō
	3a.	amā-tō	habē-tō	reg-ī-tō	cap-ī-tō	audī-tō
Plural	1a.	—	—	—	—	—
	2a.	amā-tōtē	habē-tōtē	reg-ī-tōtē	cap-ī-tōtē	audī-tōtē
	3a.	ama-ntō	habe-ntō	reg-u-ntō	capī-u-ntō	audī-u-ntō

3.2. VEU PASSIVA (Indicatiu i subjuntiu)

Indicatiu (veu passiva) : tema de present						
Present						
Nombre	Persona	1ª.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amō-r	habeō-r	regō-r	cap-ī-ō-r	audī-ō-r
	2a.	amā-rīs / -rē	habē-rīs / -rē	reg-ē-rīs / -rē	cap-ē-rīs / -rē	audī-rīs / -rē
	3a.	amā-tūr	habē-tūr	reg-ī-tūr	cap-ī-tūr	audī-tūr
Plural	1a.	amā-mūr	habē-mūr	reg-ī-mūr	cap-ī-mūr	audī-mūr
	2a.	amā-mīnī	habē-mīnī	reg-ī-mīnī	cap-ī-mīnī	audī-mīnī
	3a.	amā-ntūr	habe-ntūr	reg-u-ntūr	cap-ī-u-ntūr	audī-u-ntūr

Indicatiu (veu passiva) : tema de present						
Pretèrit imperfet						
Nombre	Pers.	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amā-ba-r	habē-ba-r	reg-ē-ba-r	cap-ī-ē-ba-r	audī-ē-ba-r
	2a.	amā-bā-rīs / -rē	habē-bā-rīs / -rē	reg-ē -bā-rīs / -rē	cap-ī-ē-bā-rīs / -rē	audī-ē-bā-rīs / -rē
	3a.	amā-ba-tūr	habē-bā-tūr	reg-ē-bā-tūr	cap-ī-ē-bā-tūr	audī-ē-bā-tūr
Plural	1a.	amā-bā-mūr	habē-bā-mūr	reg-ē-bā-mūr	cap-ī-ē-bā-mūr	audī-ē-bā-mūr
	2a.	amā-bā-mīnī	habē-bā-mīnī	reg-ē-bā-mīnī	cap-ī-ē-bā-mīnī	audī-ē-bā-mīnī
	3a.	amā-ba-ntūr	habē-ba-ntūr	reg-ē-ba-ntūr	cap-ī-ē-ba-ntūr	audī-e-ba-ntūr

Indicatiu (veu passiva) : tema de present						
Futur imperfet						
Nombre	Persona	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amā-bō-r	habē-bō-r	reg-ā-r	cap-ī-ā-r	audī-ā-r
	2a.	amā-bē-rīs / -rē	habē-bē-rīs / -rē	reg-ē-rīs / -rē	cap-ī-ē-rīs / -rē	audī-ē-rīs / -rē
	3a.	amā-bī-tūr	habē-bī-tūr	reg-ē-tūr	cap-ī-ē-tūr	audī-ē-tūr
Plural	1a.	amā-bī-mūr	habē-bī-mūr	reg-ē-mūr	cap-ī-ē-mūr	audī-ē-mūr
	2a.	amā-bī-mīnī	habē-bī-mīnī	reg-ē-mīnī	cap-ī-ē-mīnī	audī-ē-mīnī
	3a.	amā-bu-ntūr	habē-bu-ntūr	reg-e-ntūr	cap-ī-e-ntūr	audī-e-ntūr

Subjuntiu (veu passiva) : tema de present						
Present						
Nombre	Persona	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	am-ē-r	habē-ā-r	reg-ā-r	cap-ī-ā-r	audī-ā-r
	2a.	am-ē-rīs / -rē	habē-ā-rīs / -rē	reg-ā-rīs / -rē	cap-ī-ā-rīs / -rē	audī-ā-rīs / -rē
	3a.	am-ē-tūr	habē-ā-tūr	reg-ā-tūr	cap-ī-ā-tūr	audī-ā-tūr
Plural	1a.	am-ē-mūr	habē-ā-mūr	reg-ā-mūr	cap-ī-ā-mūr	audī-ā-mūr
	2a.	am-ē-mīnī	habē-ā-mīnī	reg-ā-mīnī	cap-ī-ā-mīnī	audī-ā-mīnī
	3a.	am-e-ntūr	habē-a-ntūr	reg-a-ntūr	cap-ī-a-ntūr	audī-a-ntūr

Subjuntiu (veu passiva) : tema de present						
Pretèrit imperfet						
Nombre	Persona	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
Singular	1a.	amā-rē-r	habē-rē-r	reg-ē-rē-r	cap-ē-rē-r	audī-rē-r
	2a.	amā-rē-rīs / -rē	habē-rē-rīs / -rē	reg-ē-rē-rīs / -rē	cap-ē-rē-rīs / -rē	audī-rē-rīs / -rē
	3a.	amā-rē-tūr	habē-rē-tūr	reg-ē-rē-tūr	cap-ē-rē-tūr	audī-rē-tūr
Plural	1a.	amā-rē-mūr	habē-rē-mūr	reg-ē-rē-mūr	cap-ē-rē-mūr	audī-rē-mūr
	2a.	amā-rē-mīnī	habē-rē-mīnī	reg-ē-rē-mīnī	cap-ē-rē-mīnī	audī-rē-mīnī
	3a.	amā-re-ntūr	habē-re-ntūr	reg-ē-re-ntūr	cap-ē-re-ntūr	audī-re-ntūr

3.3. FORMES NOMINALS (Infinitiu, gerundi, supí i participi)

Infinitiu (veu activa)				
Present				
1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
amā-rē	habē-rē	reg-ē-rē	cap-ē-rē	audī-rē

Infinitiu (veu passiva)				
Present				
1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
amā-rī	habē-rī	reg-ī	cap-ī	audī-rī

Gerundi (veu activa)					
Present					
Cas	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
N	—	—	—	—	—
V	—	—	—	—	—
Ac	ama-ndūm	habe-ndūm	rege-ndūm	cap-ī-e-ndūm	audī-e-ndūm
G	ama-ndī	habe-ndī	reg-e-ndī	cap-ī-e-ndī	audī-e-ndī
D	ama-ndō	habe-ndō	reg-e-ndō	cap-ī-e-ndō	audī-e-ndō
Ab	ama-ndō	habe-ndō	reg-e-ndō	cap-ī-e-ndō	audī-e-ndō

Supī (veu activa)					
Cas	1a.	2a.	3a.	3a. mixta	4a.
N	—	—	—	—	—
V	—	—	—	—	—
Ac	amātū-m	habītū-m	rectū-m	captū-m	audītū-m
G	—	—	—	—	—
DAb	amātū	habītū	rectū	captū	audītū

Participi (activa)			
Conj.	Present	Perfet	Futur
1a.	ama-ns	—	amāt-ūrūs amāt-ūrā amāt-ūrūm
2a.	habe-ns	—	habīt-ūrūs habīt-ūrā habīt-ūrūm
3a.	reg-e-ns	—	rect-ūrūs rect-ūrā rect-ūrūm
3a. mixta	cap-ī-e-ns	—	capt-ūrūs capt-ūrā capt-ūrūm
4a.	audī-e-ns	—	audīt-ūrūs audīt-ūrā audīt-ūrūm

Participi (passiva)			
Conj.	Present	Perfet	Futur
1a.	—	amāt-ūs amāt-ă amāt-ŭm	ama-ndūs ama-ndă ama-ndŭm
2a.	—	habīt-ūs habīt-ă habīt-ŭm	habe-ndūs habe-ndă habe-ndŭm
3a.	—	rect-ūs rect-ă rect-ŭm	reg-e-ndūs reg-e-ndă reg-e-ndŭm
3a. mixta	—	capt-ūs capt-ă capt-ŭm	cap-ī-e-ndūs cap-ī-e-ndă cap-ī-e-ndŭm
4a.	—	audīt-ūs audīt-ă audīt-ŭm	audī-e-ndūs audī-e-ndă audī-e-ndŭm

VI. BIBLIOGRAFIA COMPLEMENTÀRIA

1. EDICIONS RECOMANADES

P. Vergili Maronis opera (rec. R.A.B. MYNORS). Clarendon Press, Oxford, 1969 (reimpr. post.).
Col. Oxford Classical Texts.

P. Vergili Maronis opera (rec. M. GEYMONAT). Paravia, Torino, 1973. Col. *Corpus Parauianum*.

2. TRADUCCIONS

a) en català:

DOLÇ, M. (trad.), *P. Virgili Maró. Eneida*. 4 vol., Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1972-1978.

BELLÈS, J. (trad.), *Virgili. L'Eneida*. Barcelona, Ed. Empúries, 1999. Col. Narrativa núm. 92.

b) en castellà:

ECHAVE-SUSTAETA, J. DE (trad.), *Virgilio. Eneida* (introd. de V. CRISTÓBAL). Madrid, Ed. Gredos, 1992. Biblioteca Clásica Gredos núm. 166.

ESTEFANÍA-ÁLVAREZ, D. (trad.), *Virgilio. La Eneida*. Barcelona, Ed. PPU, 1988.

FONTÁN, R. (trad.), *Virgilio. La Eneida*. Madrid, Alianza ed., 1998.

c) en francès:

PERRET, J. (trad.), *Virgile, Énéide*. 3 vol., Paris, Les Belles Lettres, 1981-87. Col. Guillaume Budé.

d) en anglès:

RUSHTON FAIRCLOUGH, H. (trad.) - GOOLD, G. P. (ed. i rev.), *Virgil, Eclogues. Georgics. Aeneid. Appendix Vergiliana*. 2 vol., London, Loeb Classical Library, 1916.

3. COMENTARIS

Seruii grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii recensuerunt Georgius THILO & Hermannus HAGEN. Hildesheim, Olms Verlagn, 1961 (reimpr.).

CONINGTON, J., *The works of Virgil with a commentary*, revised by Henry NETTLESHIP. Hildesheim, Olms Verlag, 1963 (reimpr. de l'edició de 1874), 3 vol.

VIRGILIO. *Eneide* (edició i comentari d'E. PARATORE i trad. d'L. CANALI). 6 vol., Verona, Mondadori ed., 1981 (reimpr. 1998).

PLESSIS, F. – LEJAY, P., *Oeuvres de Virgile... avec une introduction biographique et littéraire, des notes critiques et explications des gravures, des cartes et un index*. Paris, Hachette Libr., 1961.

SABBADINI, R., *P. Vergili Maronis Aeneis commentata*. Torino, Chiantore, (1940-1945 aprox.).

Nota: Hom pot consultar a la Biblioteca de Llatí els comentaris suara citats i altres a les col·leccions *Scrittori Latini*, *Textos clásicos anotados Gredos*, *Cambridge Greek and Latin Classics*, *Clásicos Emérita*, etc.

4. SINTAXI RECOMANADA

BASSOLS, M., *Sintaxis Latina*. 2 vol., Madrid, CSIC, 1966¹.

5. MÈTRICA I ESTILÍSTICA

BOLDRINI, S., *La prosodia e la metrica dei Romani*. Roma, Ed. La Nuova Italia Scientifica, 1992.

CECCARELLI, L., *Prosodia y métrica del latín clásico* (trad. R. CARANDE). Sevilla, Publ. Universitat de Sevilla, 1999.

CRUSIUS, F., *Iniciación en la métrica latina* (trad. A. RODA). Barcelona, Ed. Bosch, 1951 (reimpr. 1987).

ECHAVE-SUSTAETA, J. de, *Primer libro del verso latino*. Barcelona, Ed. Cefiso, 1984 (3a. ed.).

HERRERO LLORENTE, V.J., *La lengua latina en su aspecto prosódico*. Madrid, Ed. Gredos, 1971.

LAUSBERG, H., *Manual de retórica literaria* (trad. J. PÉREZ RIESCO). 3 vol., Madrid, Ed. Gredos, 1975.

MARINER, S., *Métrica latina*. Madrid, Publ. de la UNED, 1987 (2a. ed.).

MAYORAL, J.A., *Las figuras retóricas*. Madrid, Ed. Síntesis, 1994.

MEDINA, J., *L'art de la paraula*. Barcelona, Ed. Proa, 2000.

NOUGARET, L., *Traité de métrique latine classique*. Paris, Ed. Klincksieck, 1963.

OLIVA, S., *Introducció a la mètrica*. Barcelona, Quaderns Crema, 1988.

---

¹ Totes les referències que es troben en els documents *Antologia de l'Eneida* i *La llengua de Virgili* corresponen a l'edició (o reimpressió) d'aquesta *Sintaxi* en dos volums.

QUICHERAT, L.M., *Thesaurus poeticae linguae Latinae ou Dictionnaire prosodique et poétique de la langue latine*. Paris 1836.

5. RECURSOS A INTERNET

Són molts els recursos que hom pot trobar a la Xarxa. Algunes de les adreces més interessants pel que fa a aquesta assignatura són les que es recullen a continuació:

- **The latin library** (<http://www.thelatinlibrary.com/>)

La millor col·lecció de textos clàssics de la xarxa. Des d'aquesta adreça es pot accedir a un gran nombre d'enllaços, com són una gramàtica, exercicis, textos comentats i també a la web *The classics page* (<http://www.uky.edu/ArtsSciences/Classics/rhetoric.html>) on es pot consultar un glossari de les principals figures retòriques amb exemples en anglès, grec i llatí.

- **The Perseus digital library** (<http://www.perseus.tufts.edu/>)

Un recull molt important de textos llatins i grecs que fins i tot presenta enllaços a una gramàtica i als diccionaris LEWIS & SHORT i LIDELL & SCOTT respectivament. Inclou des de fa poc el *Commentari de Servi a l'Eneida* i el de Conington (*uid. supra*).

- **Virgil**

Pàgina monogràfica sobre Virgili (<http://www.virgil.org/>), especialment interessant pel que fa a la bibliografia.

- **Virgil's The Aeneid, Book IV** (<http://wiredforbooks.org/aeneid/>)

Pàgina des d'on es pot sentir la locució en llatí de Wilfried Stroh.

- **A Bibliographic Guide to Vergil's Aeneid**

(http://www.vroma.org/~bmcmanus/werner_vergil.html#Commentaries)

Guia bibliogràfica de l'*Eneida* de Virgili elaborada per Shirley Werner que inclou nombroses referències de comentaris, traduccions, etc.

- **Rassegna degli strumenti informatici per lo studio dell'antichità classica**

(<http://www.rassegna.unibo.it/index.html>)

Dirigida per Alessandro CRISTOFORI (Universitat de Bolonya), redactada en italià, és un dels espais més útils i complets per als estudiosos de l'Antiguitat clàssica.

- **Biblioteca Classica Selecta** (<http://www.fusl.ac.be/Files/General/BCS/bib.html> o bé <http://www.fusl.ac.be/Files/General/BCS/GateSp.html>)

Introducció bibliogràfica als estudis clàssics sota la direcció de Jean Marie HANNICK (Universitat de Lovaina) i Jacques POU CET (Universitat de Lovaina & Brussel·les) orientada als estudiants de Filologia Clàssica i d'Història antiga. El material apareix distribuït en quatre grans blocs: fonts (literàries, epigràfiques, etc.), eines de treball, bibliografia d'orientació i recursos a Internet. Inclou també un curs de gramàtica llatina.

A l'adreça <http://bcs.fltr.ucl.ac.be/Virg/VirgIntro.html> pot consultar-se gratuïtament una traducció comentada de l'*Eneida* per A.-M. Boxus i J. Poucet, (1998-2001).

A l'adreça <http://agoraclass.fltr.ucl.ac.be/concordances/intro.htm> l'estudiant trobarà l'hipertext de l'*Eneida*.

- **The Roman world** (<http://www.vuw.ac.nz/classics/rome.html>)

Selecció d'espais sobre Roma i Itàlia, tant d'època antiga com moderna. Inclou informació sobre aspectes de la vida quotidiana a l'Antiguitat.

- **Latinorum** (<http://edu.supereva.it/latinorum1/teoriametrica.htm?p>)

Pàgina de recursos de qualitat desigual que inclou nocions de prosòdia i mètrica i que ofereix la possibilitat d'escoltar la lectura mètrica dels exemples.

- **Latinovivo** (<http://www.latinovivo.com/autori/teoriametrica.htm#trim>)

Entre d'altres recursos inclou els esquemes mètrics principals i ofereix també la possibilitat d'escoltar els mateixos exemples inclosos a la web anterior.

- **Wikipedia** (<http://es.wikipedia.org/wiki/Virgilio>)

Enciclopèdia d'accés lliure que inclou un bon nombre de continguts del món clàssic i, més concretament, de Virgili. Inclou la possibilitat d'escoltar frases cèlebres de Virgili i sobre Virgili.

- **Webletters**

Portal de recursos lingüístics i literaris orientat a la comunitat educativa de parla francesa on hi ha un apartat de llengües antigues, especialment les clàssiques amb enllaços tan interessant com *Musagora*.